

"הזקן" והים

מעורבות דוד בן-גוריון בהקמת חיל הים עפ"י יומניו מתקופת מלחמת העצמאות¹

מאת: יהודה בן-צור

הקדמה

ב- 13.9.48, בהפוגה השניה, ביקר הסופר-עיתונאי ארתור קסטלר את 'הזקן':

"ביקש חומר על המלחמה - בייחוד יומני. לא הבטחתי לו זאת וגם הסברתי שבעצם אין לי יומן, אלא רשימות מהעניינים שעלי לזכור אותם לצרכים מעשיים של המלחמה והביטחון".

על אף שלדברי 'הזקן' הרישומים לא נעשו לצרכים היסטוריים, חשיבותו ההיסטורית של היומן לא תסולא בפז משום שמדובר ברישומים מפי 'הגבורה' עצמה בזמן אמת, ואיזה זמן היה זה!!

בני 'דור תש"ח', שחוו את אירועי המלחמה - כל אחד ב"חלקת אלוהים הקטנה שלו" - ימצאו עניין רב ברישומים המתייחסים לחלקתם "הפרטית". יורדי הים ובעיקר חברי הפלי"ם ובני 'דור המייסדים' של חיל-הים, ימצאו עניין רב ב"סערות" שהתחוללו בעת הקמתו.

כשם שהיומן על שלושת כרכיו אינו בבחינת ספר קריאה המתאר את קורות מלחמת העצמאות, אין מסמך זה - להבדיל - מתיימר לתאר את מכלול פעילות חיל-הים במלחמת העצמאות²; עבודת מחקר זו בנושא הקמת חיל הים מתייחסת לזווית הראיה של ועל 'הזקן', כפי שהיא משתקפת מהיומן. הרישומים המצוטטים מהיומן (חלקם מקוצרים) מובאים בד"כ ברצף כרונולוגי של מועדי כתיבתם. דברי הקישור המתייחסים אליהם, הינם דברי פרשנות, הארות, הערות והרהורים אישיים שלי.

'חזון הים' של 'הזקן' - קטע מנאום ב- 6.2.48:

"... יש עוד שטח אחד שימלא תפקיד גדול בביטחון, בעליה ובהתיישבות, ושטח זה גדול אפילו מהנגב, גדול מכל ארץ-ישראל - זהו הים. זהו אחד החלקים החשובים של ארץ-ישראל, של המדינה היהודית. שם אין "שלנו" ו"לא שלנו", וגם לפי המושגים של אנשי קק"ל אין צורך לקנותו בטאבו. דרושים רק שני דברים: אוניות ויורדי ים...".

מצבת 'יורדי הים' של הישוב היהודי ערב מלחמת העצמאות כללה את הגורמים הבאים: הפלי"ם - הזרוע הימית של הפלמ"ח, משוחררי הצי הבריטי, אגודות הספורט הימי (הפועל, צופי-ים וזבולון), ימאי צי הסוחר והדייגים. הפלי"ם היה הגורם המרכזי, הן מבחינה כמותית, הן בשל הניסיון שצבר בהעפלה ובמאבק נגד הצי הבריטי והן בהיותו מסגרת צבאית לוחמת זמינה. בשל מרכזיותו של הפלי"ם להבנת נושא הקמת חיל הים, להלן סקירה קצרה על פעילותו מהקמתו בשנת 1943.

'הזקן' ו'נערי הפלי"ם'
יוחאי בן-נח ויהודה בן-צור

הפלי"ם

¹ 'יומן המלחמה', תש"ח-תש"ט, ד.ב.ג. בעריכת ג. ריבלין וא. אורן. הוצאה לאור, משה"ב 1982.
² לתיאור הפעילות, ראה: 'מבצעי חיל הים במלחמת העצמאות', אליעזר טל-קליין, מהדורת 2002.

מדברי 'הזקן' על מפעל ההעפלה – קטע מנאום בקונגרס הציוני הכ"ב ב-10.12.1946:

"כובשי העבודה... יצרו את התנועה הגדולה ביותר בדורותינו... – התנועה החלוצית. ומה שהיה מפעל כיבוש העבודה לפני ארבעים שנה – הוא עכשיו מפעל ההעפלה".

ב-1943 הוקמה המחלקה הימית של הפלמ"ח במסגרת ההיערכות לחידוש ההעפלה לכשתסתיים מלה"ע. המחלקה צורפה לפלוגה ז', ששימשה מסגרת למחלקות הייעודיות של הפלמ"ח: הטייסים, המסתערבים, הגרמנים והסיירים. על אף שמשך השרות במחלקה לא הוגבל בזמן, גבר והלך זרם המתנדבים. עם חידוש ההעפלה בקיץ 1945 והקמת המסגרות הגדודיות בפלמ"ח, שודרגה המחלקה והפכה לפלוגה העשירית של הפלמ"ח, פל"י' במסגרת גדוד המטה, הגדוד ה-4. עד מהרה הוכרה הפלוגה בשמה המקוצר, פלי"ם.

ימאי הפלוגה יועדו לבצע את מכלול המשימות בתחום 'המגזר הימי' הקשורות לנושא ההעפלה - בכפיפות ל'מוסד לעליה ב' - מהסבת אוניות משא לאוניות "נוסעים" והעלאת המעפילים בארצות המוצא, בד"כ בתנאי מחתרת, עד להשטתן ארצה, הורדת המעפילים, ופריצת הסגר הימי שהוטל ע"י הצי הבריטי. מאוג' 1945 ועד מאי 1948 הושטו 65 אוניות³ מלוות ע"י כ-70 ימאים ו'גדעונים' (אלחוטנים), שהובילו 69,804 מעפילים, משוודיה בצפון ואלג'יריה בדרום ומצרפת במערב ועד רומניה במזרח. רק 13 מהאוניות הצליחו לפרוץ את ההסגר הימי הבריטי.

החל מקיץ 1946 גורשו כ-52,260 מעפילים למחנות מעצר בקפריסין. ראשוני המלווים שהצטרפו למגורשים הקימו במחנות את 'שורת המתנדבים', מסגרת מחתרתית לאימון "חצי צבאי" של המעפילים. בשלב מאוחר יותר הם הוחלפו ע"י משלחות צבאיות של הפלמ"ח וצה"ל, שהוחדרו למחנות.

באוקטובר 1945 שולבו ימאי הפלוגה בפעילות הפלמ"ח במאבק המזוין⁴ בבריטים, שנפתח במבצע שחרור המעפילים ממחנה המעצר בעתלית. הפלוגה התמידה בפעילות, שכללה גם את ארגון התנגדות המעפילים על סיפוני האוניות לגרושם מהארץ, גם לאחר ש'תנועת המרי' – מסגרת שהוקמה לתיאום פעילות שלושת המחותרות - פורקה. ימאי הפלוגה השתתפו בחלק ניכר של המבצעים צמודי - ההעפלה, מפיגוע בספינות המשמר הבריטי, תקיפת משטרות חופים ופיגוע באוניות הגרוש שהובילו את המעפילים למעצר בקפריסין. חולית החבלה התת-ימית, שהוקמה במסגרת הפלי"ם, תרמה להתשת הצי הבריטי, שנאלץ להשקיע מאמצים רבים במגננה על אוניות הצי ומתקניו.

התקפת הפלסטינים על ישובים יהודיים ודרכי התחבורה בעקבות החלטת 'כ"ט בנובמבר' חייבה היערכות מתאימה גם בגזרה הימית. מטה הפלמ"ח, שראה עצמו בצדק כאחראי לגזרה זו, החל בברכת הפיקוד העליון של ארגון 'ההגנה' בגיוס נרחב של 'יורדי הים' וניהל מו"מ לחכירת כלי שייט אזרחיים – 'דרום אפריקה' ו'חנה סנש' – ע"מ להתאימם לפעילות קרבית. לאחר הטבח, שערכו הפלסטינים ב-30.12.47 בחבריהם היהודים בבתי-הזיקוק, הוקמה במסגרת הפלי"ם פלוגה נוספת שנועדה להגן על חיי היהודים בנמל חיפה ולתפוש בו "חזקה" לקראת הבאות. בין היתר שימשה פלוגה זו גם בסיס לפעילות היחידה 'המיחדת' שקיימה "קו ישיר" באמצעות ספינת דייג, עם מחנות המעצר בקפריסין.

'הזקן', שנטל לידייו את תיק הביטחון היישובי בקונגרס הציוני ה-22 בבזל, פרסם ביוני 1947:

"הוראות התארגנות לארגון 'ההגנה' לקראת הבאות".

³ספינה נוספת, 'בן הכט', שהגיעה במרץ 1947, אורגנה ע"י 'הועד העברי לשחרור לאומי בארה"ב'.
⁴ בתחילת אוק' 1945 שלח ב.ג. לסנה מברק המנחה אותו להתחיל במאבק נגד הבריטים ובכלל זה לפעול בדרך ח' [חבלה]."

ההנחיה בנושא הימי הייתה קצרה ביותר:

"...בחיל המחץ [הפלמ"ח] יש לשכלל ולהרחיב את מחלקת הימאים..."

משתמע, שלפני החלטת 'כ"ט בנובמבר', לא היו ל'זקן' בשורות מיוחדות בתחום הימי, שכאמור, היה באחריות מטה הפלמ"ח. הפלי"ם - שבאותה עת הגיע לממדי פלוגה מוגברת – המשיך להתרחב. עד תחילת 1948 קוימו במסגרת הפלי"ם מאז הקמתו תשעה קורסי מפקדי סירות וחמישה קורסי חובלים. בשלב זה הוצע ע"י הפיקוד העליון של ארגון 'ההגנה' לשדרג את הפלי"ם למעמד של גדוד ימי במסגרת הפלמ"ח⁵. עד מהרה התברר שדעתו של 'הזקן' שונה לחלוטין.

'הזקן' מגלה את הים

הקף המתקפה הפלסטינית, שהחלה מיד לאחר החלטת 'כ"ט בנובמבר' ובעיקר שליטת כוחותיהם באש על צירי תנועה לישובים יהודיים, גרמו ל'זקן' להרהר בהקמת כוח ימי שייתן מענה לאפשרות של חסימת הצירים הקרקעיים. בפגישתו עם רמ"א ארגון 'ההגנה' והרמטכ"ל הביע 'הזקן', לראשונה, עניין בכוח ימי:

"24.12.47 - לדעתי יש הכרח בקשר ימי לדרום וצפון על-ידי סירות מוטור מהירות, סירה לחמישים איש עם מזון וציוד... לטלגרף ל'אלון', שיתיעץ עם דוד'קה".

יהודה ארזי, המכונה 'אלון', שבאפריל 1947 נאלץ לסיים את תפקידו כממונה על שלוחת 'המוסד לעליה ב' באיטליה ולאחר מכן יצא בשליחות מערכת הרכש לארה"ב ודוד'קה נמרי, מבכירי 'המוסד לעליה ב' שפעל באותה עת בארה"ב, היו אמורים לבדוק את אפשרויות רכישת כלי השייט.

כשבוע לאחר מכן, נפגש 'הזקן' עם אנשי 'החבל הימי לישראל', אגודה להכשרה ימית ולהעמקת התודעה הימית שנוסדה ב-1936:

"30.12.47 - משלחת גדולה... בראשות טולקובסקי ביקשה לדעת מה הם תפקידיהם עכשיו. אמרתי: שלושה. (1) סירות וימאים לביטחון. (2) סידורים, אנשים וספינות להעלות מעפילים, עד לאחר הפינוי. (3) ספנים ואוניות לעליה מורחבת. ביקשו קצין קשר של הביטחון עם 'החבל' (ריבלין) ועם מח' הים של הסוכנות".

לכול הדעות, "התיק" שהפיל עליהם 'הזקן' היה גדול מדי עבור ארגון אזרחי שפעל לטיפוח הימאות בקרב בני-נוער, מה גם שמדובר בתפקידים שהיו, בהגדרה, באחריות מטה הפלמ"ח. ראויה לציון העובדה ש'הזקן' לא היפנה את ראשי 'החבל' לפלמ"ח, שממש באותם ימים עסק בגיוס אוכלוסיית 'החבל' - חברי האגודות הימיות, 'הפועל', 'צופים' ו'זבולון' – לשורות הפלי"ם.

למחרת היום קיבל 'הזקן' סקירה מדינית מדוד הורוביץ בעקבות שיחותיו בלונדון, בהן הועלו גם נושאים הנוגעים בגזרה הימית:

"31.12.47 [הבריטים] יהיו מוכנים לעשות ויתורים לוועדה, אשר לא יעשו לנו: כגון, בעניין נמל ת"א, קפריסין ועוד... מעוניינים בפינוי קפריסין על ידי מפרעות, רישיונות ילדים וכול מיני הסוואות אחרות".

⁵. מסמך של יגאל ידן מה-4.2.48, "תפקידי כוח המחץ הימי – בשלב הנוכחי", ארכיון צה"ל.

הבריטים היו מוכנים באמצעות ועדת האו"ם לביצוע החלטת 'כ"ט בנובמבר' להקדים את מסירת נמל ת"א ולהקל על שחרור מעפילים ממחנות המעצר בקפריסין.

ראוי לציין שעל שימוש בנמל ת"א החליט 'הזקן' מייד לאחר תחילת המתקפה הפלסטינית:

"2.12.47 – בערב מוניה ואהוד [מרדור ואבראל מונו ע"י 'הזקן' כפעילי רכש⁶] הוראות: לסכן \$ 300,000 ולשלוח [אונית רכש] לתל-אביב". לאחר יומיים דווחה לו גולדה: "ב-4.12.47 – היתה שיחה בין גולדה [מאיר] לגורני [מזכיר ממשלת המנדט] הוא היה מתוק... נמל תל-אביב יפונה בתחילת פברואר"

ואכן, הנמל "העברי הראשון" נמסר במועד זה לשליטה יהודית – הישג עצום, שהקל במידה רבה ליישם את החלטת 'הזקן' בדבר הקדמת הגעת אוניות הרכש לפני סיום המנדט הבריטי. זאת בשעה שהסגר של הצי הבריטי, שהוטל על חופי הארץ למניעת ההעפלה, נמשך עדיין במלוא עוצמתו. במקביל החל 'הזקן' להתעניין ברכש של כלי שייט בארץ עבור הצי של המדינה, שעדיין לא הוקמה:

"31.12.47 - בר-כוכבא [מאירוביץ, מנהל מח' הדיג בסוכנות היהודית] קיבל רשימה של סירות וספינות מאבא [חושי, מנהיג פועלי חיפה, מראשי מפא"י] יש גם ספינה למכירה או לחכירה".

שוב, ראוי לציין העובדה ש'הזקן' לא פנה תחילה למטה הפלמ"ח - הממונה על הגזרה הימית - לקבלת מידע מסוג זה והעדיף את "הצינור" המפלגתי, ורק כמה ימים לאחר מכן הוא זימן את מפקד הפלמ"ח ושמע ממנו פרטים על מבנה הפלי"ם:

"4.1.48 - יגאל פ. [פייקוביץ-אלון]: יוסף טבנקין מנהל פלוגה ימית. 50 חובלים (מכירים חופי הארץ מרפיח עד נהריה), עוד 30 לומדים בטכניון (בי"ס ימי, קורס חובלים). יש כ-60 מלחים (בלי ידיעות תיאוריות של חובלים) וכ-60 חותרים (יודעים סירות מפרש וחתירה, אבל זקוקים לחובל), יש נביגטורים אחדים - כל הפלוגה מונה כ-200 איש. יש סירת מוטור... ו-6 סירות משוטטים... שמאל טנקוס - ממיסדי 'הפועל' הימי הוא המומחה - מורה בטכניון. הימאים הטובים - אברהם זכאי, אליעזר קליין [טל] ודוד מימון. מי ראוי לאגף ימי במטה? טנקוס (עצת יגאל פ.) בנימין קסל (עצת יחזקאל סהר), היה בצי [הבריטי] ארבע שנים".

מהסיפא ניתן להבין ש'הזקן' חכך בדעתו לערוך שינוי ארגוני ופיקודי ולהקים אגף ימי במטה הכללי. בשלב זה לא ברור עדיין אם כוונתו הייתה לאגף שיפקח ויכוון את פעילות הפלי"ם, במסגרת הפלמ"ח, או להעמיד את הפלי"ם לפקודת האגף החדש ובכך להפקיע את האחריות לגזרה הימית מידי הפלמ"ח. עוד באותו יום דן 'הזקן' עם דן (כינויו של הרמטכ"ל יעקב דורי) על הרכב אגפי המטכ"ל והעומדים בראשם. בין האגפים מוזכר גם 'שירות האוויר' ואילו 'שירות ימי' - אינו מוזכר כלל.

בינואר 1948 סיים שאול מאירוב-אביגור את תפקידו כממונה על 'המוסד לעלייה ב' באירופה ובשובו ארצה הוא דווח ל'זקן':

"18.1.48 - דיבר אתמול עם 'אלון' [יהודה ארזי] גמר עסק טוב בקנדה, התוצאות בפברואר".

התכנית, שלדברי שאול "הייתה גדולה ומלהיבה – כולה לפי מיטב הדמיון הממריא של יהודה [כללה]... רכישה הגונה של נשק קל, תותחים מסוגים שונים ושל טנקים קלים בקנדה וכן נושאת מטוסים קטנה. לפי תוכניתו צריך היה כל הנשק להיעמס על אוניה זו ולהגיע לחופי

⁶. רכש – מושג המבטא השגת אמצעי לחימה בכל צורה ודרך.

הארץ באמצע מאי 1948. ב.ג. נשען במידה רבה על התוכנית". לאחר כשבוע הנחה 'הזקן' את גולדה מאיר לפני נסיעתה לארה"ב:

"21.1.48 - בררתי עם גולדה מה יש לעשות באמריקה ומסרתי על ידה הוראות ל'אלון': לרכוש... סירות מוטור מהירות. קורבטות... לברר אפשרויות אוניה נושאת אווירונים".

יהודה ארזי אכן רכש את נושאת-המטוסים הקלה ex-USS Atu מעודפי הצי האמריקני, אך התוכנית נגנזה - על אף ששולמה מקדמה - בשל התערבות ה-F.B.I. כעבור חודשיים ב-20.3 התקיימה פגישת-מטה סביב מיטת חוליו של הרמטכ"ל דאז, יעקב דורי, ו'הזקן' שמע מפי גולדה מאיר, שחזרה משליחותה המוצלחת בארה"ב למען 'מגבית חרום' שיועדה למימון רכש בלבד: "... דו"ח קודר ביותר על סיכוי תכנית הרכש של יהודה ארזי... וכי בעצם צפוי לתכנית זו כישלון...".⁶ מתוסכל מכישלון התכנית החליט 'הזקן' בו במקום למנות את שאול אביגור כמרכז הרכש באירופה.

תכנונים לכיבוש אילת

בינואר 1948 דן 'הזקן' עם שלושה מעוזריו הקרובים - שמעון פרס, אלחנן ישי ואשר בן נתן - בהשתלטות על מרחבי הנגב, בואכה אילת. מדובר בתכנית התיישבותית - מבוססת בעיקרה על הכשרות הפלמ"ח - ובהגדרה, בעלת השלכות על הגזרה הימית:

"22.1.48 יש 600 אנשים לאילת... מהי הכשרתם? ... רק לנוער בעין-גב יש קצת אימון מימי. טייסים - אין... לאילת יש דרך ביבשה (בערבה), בים ובאוויר. בסיסים - בית אשל וסדום. יש להקים שני שדות תעופה: בואדי מישאש ובאילת... אי ג'זירת אל פרעון. לא ברור למי שייך האי. באות אליו ספינות דייגים... שמעון מציע [באילת]... מזח של 30-40 מטר. אפשר יהיה לפרוק ולטעון... בהתייעצות עם חיים זינגר (קצין פלמ"ח וחבלן), יוסי המבורגר, גדעון ברץ (קפיטן הובלה בצבא [הבריטי]), בר כוכבא [מאירוביץ, מראשי 'החבל הימי לישראל'], אשר'קה ויוסף יזרעאלי באו השלשה לידי מסקנה שהדברים האלה דרושים להתיישבות... 54 מכוניות להובלת האנשים והציוד, אספקה ל-600 איש לשישה שבועות, 6 מכוניות בנות 10 טון להובלת הבולדוזרים, 4 סירות שיועברו ביבשה... בר- כוכבא, ירשום ימאים לשלוש אוניות דייגים. בארץ יש ספינה אחת (לחברה דרום אפריקנית). באיטליה ובאמריקה אפשר לרכוש עוד אוניות... ביקשתי להביא לי תקציב - מהמומחים (יוסי [הראל] וחיים זינגר), ותוכנית של סירות טורפדו (של מילר [יהודי אנגלי, מנהל ביה"ס הימי בחיפה])."

תכנית שאפתנית המצביעה על ראייתו מרחיקת הלכת של 'הזקן' מחד, ומאידך על הערכה הלוקה ביתר-אופטימיות של הקף הלחימה בפלסטינים עד לסיום המנדט; שאם לא כן, לא היה מקום לתכנן הצמדת כוח נכבד של הפלמ"ח ב'ערבות הנגב', הרחק מזירות הלחימה (בסופו של דבר וכעבור שנה, בוצעה התכנית על ידי צה"ל - חטיבות הנגב וגולני). פרט ראוי לתשומת לב - על אף ההיבטים הימיים שבתוכנית, נמשכה ההתעלמות מהפלי"ם, שנציגיו לא נכללו בקבוצת הייעוץ של 'הזקן'. ניתן להניח שאי הזמנת נציג מהפלי"ם לצוות התכנון לא היתה מקרית. למחרת היום התייצבו בפני 'הזקן' שלושת עוזריו ובידיהם "תוכנית", אשר בהכנתה התבסס שמעון פרס על רשימות שהוא הכין בעת מסע בנגב והערבה בואכה אילת, שהוא ארגן בחודש ינואר 1945:⁷

"23.1.48 - שמעון, אלחנן ואשר הביאו לי תקציב [לתכנית ההשתלטות על אילת]: הוצאה חד פעמית 135.000 לא". הוצאה חודשית לשש מאות איש 12.400 לא". ... אולם חסר בתקציב זה: זיון ותעופה. אגפי המטה מסרבים לתת להם ידיעות".

⁶ ש. אביגור, 'עם דור ההגנה', חלק ב' עמ' 162.
⁷ מיכאל בר-זוהר, 'כעוף החול', עמ' 5-72.

"איש הישר בעיניו יעשה" ? מפליא ש'הזקן' אינו מתייחס ביומנו לסירוב המטה הכללי לספק לעוזריו מידע. באותו יום קיים 'הזקן' עוד שתי פגישות בנושא התכנית לכיבוש אילת, הראשונה עם יצחק שדה:

"יצחק מציע תוכנית זו לנגב: להקים 3 תחנות בערבה... לאילת -24 מכוניות משוריניות. 10 אנשים בכל מכונית... אונייה תביא החפצים הכבדים דרך סואץ למפרץ... בסך הכול יידרשו 690 איש".

השנייה עם יוסף יזרעאלי:

"יוסף מציע להקים שני גדודים מיוחדים: גדוד הערבה (נגב) של 600 איש, חציים בסדום וחציים בבית אשל וגדוד ימאי. הוא מציע לגייס לגדוד הים [את] זאב הים, שלמה ליסבונה (מ'זבולון'), קומנדר מילר (אנגלי), יוסף בן פורת (עכשיו ב'קדמה') ושמואל טנקוס ('הפועל'). לדבריו אין כל תיאום בין מחלקות המטה, ואין יד ימין יודעת מה עושה יד שמאל".

אניטה שפירא מגלה שגם יגאל אלון החל "בראשית המלחמה... לגלגל רעיון של השתלטות על אילת בדרך הים. הרעיון היה להעביר כוח של הפלי"ם לדרום אפריקה ובעזרת ציונים נאמנים לרכוש שם ספינה ולציידה... הוא אפילו החל לבדוק את אפשרות הביצוע עם נציג של ציוני דרום-אפריקה. במקביל הוא בחר את האיש שנועד לפקד על המבצע – עוזי נרקיס... שהתלהב, אך כמו תוכניות רבות על גבול הפנטסטי... גם זו נשארה בארכיון. יגאל נתמנה למפקד חט' 'יפתח' וכל העניין ירד מהפרק".

התכנונים הנ"ל מצביעים על תמונה עגומה של עבודת מטה. נראה, שלא היה תיאום בין קבוצות התכנון השונות, ובכל מקרה, הפלי"ם לא שותף בתכנונים אלו.

תכנונים וצעדים ראשונים להקמת הכוח הימי

בתחילת 1948 המשיך 'הזקן' לקיים סדרת פגישות והתייעצויות וביקש מגורמים ואישים שונים המקורבים לדעתו ל"ענף" הימי להגיש לו תוכניות להקמת כוח ימי. אף אם 'הזקן' היה מודע לעובדה שהדרך האפקטיבית והקלה להקמת הכוח הייתה לשדרג את הכוח הזמין, הפלי"ם - שבאותה עת הגיע מבחינה כמותית למחצית גדוד – למעמד של גדוד עצמאי מנותק מטבור הפלמ"ח, הוא לא פעל בכיוון צעד ישיר שכזה, כנראה מחשש שיעורר התנגדות פוליטית. ראשון המקורבים אליו פנה 'הזקן' היה בר-כוכב מאירוביץ, מנהל מחלקת הדיג בסוכנות היהודית:

"22.1.48 – בר-כוכב ירשום, [דהיינו, יגייס] ימאים לשלוש אוניות דייגים. בארץ יש ספינה אחת לחברה דרום-אפריקנית. באיטליה ובאמריקה אפשר לרכוש עוד אוניות".
 "24.1.48 - מאמריקה נתקבל קטלוג של אניות המלחמה מכל המינים שיש לקנות. בארץ עוגנת ספינת דייג יהודית, של ציוני דרום-אפריקה. 250 טון. הקפטן ורוב העובדים גויים (5 יהודים, 10 גויים). לחב' 'עתיד' יש שתי אוניות משא - אחת של 1,000 טון ואחת 500 טון. לזלמן כהן יש ספינה של 500 טון. במצב של פינוי [בסיום המנדט הבריטי] תתעורר שאלת הדגל".

הרישום הישראלי הפורמאלי של כלי השייט הוסדר לקראת סיום המנדט, אך קודם לכן, בסוף מרץ 48, נחכרה ספינת-הדיג 'דרום-אפריקה', שהיתה רשומה ברישום הארץ-ישראלי, ע"י הפלמ"ח ויצאה עם 25 לוחמי פלי"ם להצבת מארב באזור הדודקאנז לספינה איטלקית, 'לינו', שהובילה רכש ערבי לנמל בירות.

הפגישה הבאה היתה עם יוסי הראל (לימים סגן מפקד חיל הים), שחזר מקפריסין:

"16.1.48 - יוסי המבורגר מפקד שתי הספינות ('הפאנים') חזר לארץ". "25.1.48 - בא יוסי המבורגר: [לדבריו] הוא למד כ- 3 חודשים ימאות (בקורס 'ההגנה' בצפון תל-אביב). יש שני בחורים שיודעים המלאכה, לדעתו. יצחק אהרונוביץ (אייק) וגד הילב. שניהם עכשיו בקפריסין (כקברניטי 'הפאנים'). עברו הים האטלנטי והפציפי כמלח בשיט [פשוט?], קצין שלישי, שני וראשון. בין אנשי פלמ"ח, הוא חושב לבחורים היודעים ים וכלי שיט : סמק, אייק, קיפי, ברצ'יק, דוד מימון. מהאמריקנים (מח"ל, עליה ב') חשובים הם: וילי (רוסטוקר) ודייב לילנטל. בעלי המקצוע הטובים חזרו לאמריקה".

האישיות הבאה אתה נועץ 'הזקן' היתה זאב הים, נושא תעודת רב חובל (אך חסר ניסיון מעשי, שהיה מדרך בביה"ס הימי ומעורה במערכת הספנות האזרחית) וקצין משוחרר מהצי הבריטי. הרישום המפורט ביומן מעיד על העניין הרב שגילה 'הזקן' בהקמת הכוח הימי:

"2.2.48 - בשמונה בערב זאב הים. בקשתי ממנו תכנית: א. כוח ימי להעביר אנשים, מכשירים ומזון לנגב ולגליל המערבי. ב. כלים (ספינות) להעביר אנשים ומכונות כבדות לאילת. ג. כוח ימי להגנת החופים. ד. תכנית לאימון אנשים לתפקידים הללו. ה. תקציב. המרחק מנהריה לחיפה 10 מיל. ספינות פלישה של 15-18 טון עד 350 טון יובילו מטען לנהריה, ויוכלו לגשת לחוף. אפשר גם להשתמש ברפסודות הנמשכות על ידי סוחבת [גוררת] או ספינת דיג חזקה. טוב היה אילו היו בונים מזח קטן, מוגן על ידי שובר גלים (מוקם על ידי הטבעת כמה ספינות ברזל ישנות שאפשר למלא באבנים).

באילת יש שני קשיים. א. יש לעבור מים טריטוריאליים מצריים לפני שאנו נכנסים לתעלת סואץ ואחרי שאנו יוצאים ממנה. ב. הכניסה למפרץ אילת היא ברוחב של שני מילים, מוכרחים לעבור מים טריטוריאליים מצריים או סעודיים... על הקושי הראשון אפשר להתגבר, אם ללכת סביב אפריקה או לבוא מאמריקה הפציפית. על הקושי השני - על ידי מהירות גדולה במפרץ עצמו. לדעת זאב הים הדרך המתאימה ביותר להובלת אנשים וציוד לאילת... אניית משא קטנה שתפרק לסירות פלישה קטנות.

רוב הספינות והאניות הדרושות נמצאות בארץ בידי יהודים: (1) אניות של חברת 'עתיד'. (2) הספינה 'דורי'. (3) הספינה 'חנה סנש'. (4) ספינות מכמורת וספינת הדיג החזקה. 'דרום אפריקה'. (5) סירות מנוע ורפסודות בנמלי חיפה ות"א. (6) סירות משוטים. מלבד זה מציע זאב הים לרכוש: (1) סירות מנוע. ורפסודה. (2) שתי ספינות פלישה גדולות... (3) 6 ספינות פלישה קטנות... שאפשר להובילן על סיפון של אניית משא... למשטרה הארץ-ישראלית יש 6 ספינות מנוע בחיפה ו- 2-3 ביפו. לספינות - תותחים... זרקור ואלחוט. ספינות כאלו ספק אם יועברו למדינה היהודית. ויש לרכוש משום כך שתי ספינות... להגנה ימית מציע טייסת [שייטת] של סירות מנוע טורפדו. הן מחייבות צוות קטן מאומן. החזקתן קלה. הן מצוינות למטרות הגנה. אפילו אניות מלחמה גדולות, תחשושנה מהן. טוב שיהיה להן גם ראדאר בחוף. יש להקים תחנת ראדאר על הר הכרמל, ושנייה בין נתניה לת"א... יידרשו לנו 6-9 ספינות... במשך 48 שעות אפשר להעביר ספינה כזו מאיטליה לארץ (לפי מילר עולה ספינה עם הטורפדו 25 אלף לא", ונחוץ לה צוות של 14-16 אנשים... בשישה שבועות אפשר לאמן מלחים, מלבד מכונאים שצריכים לדעת מלאכתם היטב)".

אחד ממגישי התוכניות שהוצגו בפני 'הזקן', היה קומנדר (סא"ל) מילר, יהודי ששרת בצי הבריטי כמפקד משחתת במלה"ע ולאחר מכן ניהל את ביה"ס הימי בחיפה. נראה ש'הזקן' התרשם מההצעה ולמחרת היום הוא הגיע לכלל החלטה והטיל על זאב הים לבדוק את "השוק":

"3.2.48 - בפגישה עם בר כוכבא וזאב הים הוטל על זאב הים לגשת לאיטליה לבדוק אפשרויות רכישת סירות מוטור מהירות, ספינות פלישה וספינות טורפדו... עד עכשיו נמצא כל הטיפול בים בידי פלמ"ח".

באשר לגורל הספינות הבריטיות, ספקותיו של זאב הים התבדו. במסגרת הפינוי הסופי של נמל חיפה ב- 30.6.48 העבירו הבריטים את כלי השיט של יח' השיטור הימי לידי אנשי

'השירות הימי'. על נסיבות ההעברה קיימות כמה גרסות, אחת מהן היא, שהבריטים התכוונו "להוציא את הספינות למפרץ ולהטביע אותן". בכול מקרה, 3 ספינות משמר – 'פלמ"ח', 'דרור' ו'סער' – מטיפוס HDML על ציודן, הועברו בשלמות ('פלמ"ח' נמסרה לידי שלמה אראל, מיד לאחר התגייסותו ל'שירות הימי'). ספינה רביעית, 'תרצה', "נמסרה ע"י הבריטים לחברת האחים 'סטיל' ... ולאחר זמן היא נרכשה ע"י חיל הים.

הערת 'הזקן' כי: "עד עכשיו נמצא כל הטיפול בים בידי הפלמ"ח", נראית כהצהרת כוונות - לא עוד'. נותר רק להמתין ולראות מהן תכניותיו ביחס לפלי"ם, שעד למועד זה הוא לא נועץ באיש מבכיריו, גם לא עם טנקוס, ששמו הועלה בפניו יותר מפעם אחת. כחודש לאחר פגישתו עם יגאל אלון, קיבל 'הזקן' דוח מפורט על כוח הפלמ"ח, אנשים וציוד, לרבות על הפלי"ם:

8.2.48 באיחור של שבוע קיבלתי מיגאל פ. הידיעות שבקשתי על חלוקת הכוחות בפלמ"ח... היחידה הימית של פלמ"ח (פלי"ם), ארגונה ורכושה:

1. קצינים ימיים - 80 איש... [בוגרי קורס חובלים].

2. מפקדי סירות - 70 איש... 3. מלחים - 78 איש...

4. ימאים טירונים - 140 איש חניכי אגודות ספורט ימיות...

סה"כ - 368 אנשים.

70 איש בתפקידי העפלה בחו"ל, 30 בקורס לקציני ים בטכניון, 60 איש בקורס ימי למלחים (טירונים), 80 איש בקורס צבאי יבשתי (טירונים), 50 איש להבטחת נמל חיפה (נוספו להם 50 אנשי חטיבת הפלמ"ח מיחידת הרגלים), 30 בבסיס ימי בגורדוניה - מעפילים (נווה ים), 30 שונים, 10 בקורסים מרכזיים למפקדים, 8 ב'קדמה'.

המפקדים וקציני המטה האחראים:

מפקד הגדוד - יוסף טבנקין; קצין הדרכה ימי - שמואל טנקוס; סגן מפקד - שמואל (סמק) פוזננסקי; קצין הדרכה צבאי - עודד פקר; קצין מנהלה ראשי - אברהם זכאי; קצין ציוד ימי - דב ליפשיץ (ברצ'יק); קצין אפסנאות - חיים שכטר; קצין תיאום עם ארגונים ימיים - יוסף טרס; מפקד יחידת הנמל - שלמה שטטהגן; מפקד יחידת המחץ הימית - יוחאי פישמן (בן-נון); מארגן יחידת הובלה הימית - דוד מימון; מפקד 'מעוז הים' צב'יקה (בהר)...

היחידה הימית נמצאת בתהליך של גידול מבין בוגרי אגודות הספורט ומתנדבים מהחטיבה. כוונה להגיע לגדוד בן 700 איש. עומדים בפני חתימת הסכמים עם ספינות הדיג 'דרום אפריקה'. ו'חנה סנש' על מנת לאפשר לאנשינו הכשרה נוספת ולנצל את הספינות לצרכי הפעולה. עורכים כעת תכניות להתאמת הימייה לתפקידים שונים:

א. שירות תובלה בחופי הים התיכון ובאגמים [החולה, כנרת וים-המלח].

ב. ספינות הובלה לארצות שונות בים התיכון.

ג. יחידות מחץ ימיות לנחיתה.

ד. יחידות משמר (חופים).

ה. ימאים לצי העפלה ועליה (החומר מיום 5.2.48)."

הגידול במצבת כוח האדם מ-200 איש ב-4.1.48 ל-368, חודש לאחר מכן, הינו תוצאה של הגיוס המוגבר, בעיקר של חניכי האגודות הימיות. הגיוס תואם עם הרמ"א, ישראל גלילי, שב-15.2.1948 פרסם הוראה מטעם הפקוד העליון: "הגברת יחידותינו הימיות. המערכת והתכונה לבאות מחייבים את 'הכנסת' [ארגון ההגנה] להעמיס על עצמה תפקידי שמירת נמלים, הגנת חופים, החשת תגבורות לישובים בחופים, הבטחת התחבורה בים, המשכת ההעפלה וכיו"ב... א) לעורר התנדבות... לשירותי 'הכנסת' בים. ב) לקרוא במיוחד... לחברי האיגודים הימיים... דייגים, אנשי הצי לשעבר ועובדי אניות סוחר. ג) כל המתנדבים לשירותים-ים יש להפנות אל חטיבת 'הבולגרים' [הפלמ"ח] אל היחידה הימית [הפלי"ם]". ההוראה תאמה את דעתו של יגאל ידון, הרמטכ"ל בפועל, שכאמור הציע לפקוד העליון לשדרג את הפלי"ם למעמד גדוד ימי; אך כאמור, היא לא תאמה את כוונות 'הזקן', שבשלב זה הוא לא חשף אותן.

הקמת 'השירות הימי'

והנה, במפתיע הוא זימן אליו לראשונה את גרשון זק, איש חינוך ומנהל הקמת 'בית ברל', שכחודש לאחר מכן ימונה לעמוד בראש 'השירות הימי':

"8.2.48 - גרשון זק: שאלתיו אם ייקח על עצמו כוח האדם. מוכן לפקודה, אבל אז אינו יודע אם יוכל להמשיך ב'בית ברל'... אמרתי לו שיעקב [דורי, הרמטכ"ל] יברר לו התפקיד".

האם כוונת 'הזקן' הייתה למנותו לראש אגף כוח האדם במטכ"ל? ביומן אין תשובה לכך, ובכול מקרה, על פניו לא נראה שמדובר במינוי הקשור לנושא הימי. מיד לאחר מכן נפגש 'הזקן' עם זאב שינד, מבכירי 'המוסד לעליה ב', שהעלה בפניו את נושא הגנת אוניות המעפילים, שהמשיכו להגיע לחופי הארץ ואשר רובן נתפשו ע"י הצי הבריטי ומעפיליהן גדשו את מחנות המעצר בקפריסין:

"8.2.48 - מזאב שינד. לאמצע מאי רוצים להביא מספר אניות – בהגנה, מחשש של התקפה בים עליהם. יש לרכוש LCT [נחתת טנקים]-4000 טון... ועליהן להעמיד סירות טורפדו שמוכרים באמריקה בלי טורפדות. במקום הטורפדות להעמיד מכונות ירייה ותותחים קטנים... דרוש לכך בסיס [יציאה] - לדעת שינד זה יתכן ביוגוסלביה. מציע לקחת את פול שולמן (שחזר בינתיים לאמריקה [לאחר סיום פעילותו בהעפלה, פרשת שתי 'הפאנים'] לעבודה זו".

קשה להניח שהיוגוסלבים היו מאשרים פתיחת בסיס לפעילות ימית מלחמתית משטחם לארגון כלשהו (לאחר הקמת המדינה הם אישרו הקמת בסיס אווירי למעבר מטוסים בלבד ולא לפעילות קרבית, וגם אישור זה ניתן בקושי ולתקופה קצרה).

מיד לאחר שינד נפגש 'הזקן' עם אליהו סחרוב, עוזרו של סלבין מהתע"ש:

"8.2.48 – אליהו יוצא מחר לאמריקה... יעשה באמריקה 2-3 חודשים. מסרתי לו שידאג לרכישת LCT גדול וקטנים וסירות-מוטור מהירות".

על אף תוכניות הרכש הנ"ל המשיך 'הזקן' לטפל בנושא זה גם בערוצים נוספים:

"18.2.48 - הסכמו שזאב [הים] ייצא מיד לאיטליה, יתקשר עם עדה [סרני, הממונה על שלוחת 'המוסד לעליה ב'], ויבדוק מה יש לקנות שם וכמה כסף דרוש לכך. בינתיים נברר גם באמריקה, בהתייעצות עם מומחים (על ידי פול שולמן) מה דרוש להגנה ימית ומה אפשר להשיג, ואני שולח על ידי דוד הכהן מכתב לאמריקה".

במקביל לענייני רכש כלי שייט עבור כוח ימי, שאת מבנהו הוא טרם חשף, המשיך 'הזקן' להתיעץ ולאסוף מידע נוסף. הפעם, מפיו של יוסי טרס, שבאותה עת שימש כגייס של חניכי האגודות הימיות בגדוד הרביעי של הפלמ"ח (ניתן להניח שזימונו למפגש עם 'הזקן' לא נעשה ב"צינורות המקובלים"):

"20.2.48 - הזמנתי יוסף טרס, הוא מרכז ההכשרה הימית בסוכנות, בוגר ביה"ס הימי בחיפה, שלוש שנים עבד בים. הוא מציע להקים מטה ימי, אבל רואה רק איש אחד מתאים – זאב הים, אם כי לדעתו הוא יותר איש חזון מאיש מעשה. בין הכוחות הימיים בארץ הוא מציין אברמסקי (רב חובל...), חודורוב - רב-חובל איש קשה לבריות, שמואל טנקוס מדריך טוב. ישראל לסקוב (אחיו של חיים) ימאי טוב (עובד 'העוגן'), אברהם זכאי [מ"פ הפלי"ם הראשון], יוסף טרס. הוא מייעץ להביא את קומנדר זליגמן מאנגליה, היה משרת בלווי [שירות] על קורבטים. ליוסף טבנקין [מג"ד הגדוד ה-4] אין כל ניסיון ימי".

כאמור, הועיד 'הזקן' את זאב הים לטפל ברכש כלי שייט באיטליה ועוד לפני קבלת "ההמלצה" של יוסי טרס הוא "מחק" אותו מרשימת המיועדים לעמוד בראש האגף הימי.

בשלב זה החל 'הזקן' להתעניין בגיוס מומחים זרים. את פול שולמן, יהודי אמריקני ששרת בצ' ארה"ב במלה"ע, הכיר 'הזקן' בעת ביקוריו בבית הוריו בארה"ב ולאחר מכן ב-1947, בעת פעילותו ב'עליה ב' (פרשת שתי 'הפאנים'). בעניין זה פנה 'הזקן' לשרת וגולדה שהיו בארה"ב:

"3.3.48 - שלחו גם שניים שלושה אנשי צי יהודים, הייתכן שפול שולמן יבוא מיד לארץ? ... ושוב שלחו לנו כעשרה מרכוסים, קציני צי אחדים, טייסים - והתפללו על בוא הציד" (האם זה רמז למשלוח הנשק הצ'כי הראשון, שממש באותו יום הגיע לנמל המוצא, שיבינק ביוגוסלביה, בהמתנה לאוניה שתובילו למעגן ת"א?)."

באותו יום במרץ הגיע 'הזקן' לכלל החלטה סופית לנתק את הפלי"ם מהפלמ"ח:
"3.3.48 - יעקב דורי חלה והלכתי אצלו עם ישראל (גלילי)... בדבר הקמת שתי חטיבות - מסכימים, אבל ישראל מודה, להלכה, בצורך להפריד החטיבה בנגב ממטה הפלמ"ח, למעשה אינו רוצה בזה עכשיו... להפרדת כוח הים מפלמ"ח הסכימו שניהם - להלכה בכל אופן."

בעקבות הסיכום הנ"ל - ועל אף תחושתו של 'הזקן' שגלילי לא שלם עמו - הוא החליט "להכות בברזל בעודו חם" ועוד באותו יום מינה את גרשון זק:

"לגרשון זק שלום - במטה יוקם אגף ימי, אשר עליו יוטל תכנון ההגנה הימית, רכישת כלים וגיוס הכוח הימי המלחמתי שיהווה ענף מיוחד במערכת כוחות המגן היהודים בארץ. האנשים יגויסו בשורה הראשונה מעובדי הים של מוסד העפלה, המהווים עכשיו את הפלי"ם, מבין אלו ששירתו בשעת המלחמה בצ'י, מאנשי האגודות הימיות ומבין יורדי הים היהודיים בכללם. עליך הוטל הריכוז האדמיניסטרטיבי של פעולות אלו ולאחר שימונו המומחים הימיים לאגף הימי במטה תצטרך להתייעץ אתם בכל העניינים המקצועיים, לפי שעה תשתף בפעולה זו את מנהל מחלקת הים והדיג של הסוכנות היהודית, בר-כוכבא מאירוביץ ותאסוף כל החומר הנוגע לעניין ותמציא דין וחשבון לרמטכ"ל. 3 במרס 1948 ד.ב.ג."

ביומן אין כל רישום מקדים שיבהיר מדוע נבחר מנהל 'בית ברל', אדם חסר רקע פיקודי ומקצועי, לתפקיד זה. ניתן להניח בוודאות שהגורם הקובע היה השתייכותו המפלגתית (מינוי פוליטי). בעדות מאוחרת תאר גרשון זק כיצד 'הזקן' הטיל עליו את המינוי:
"יש לי הרבה תוכניות שהוצעו לי על הקמת שרות ימי... אני רוצה שתבדוק... ותציע לי תוכנית... אמרתי לו... אני לא מתמצא בזה. אני יכול לארגן אותם, אבל אני צריך שאנשים יבואו אלי. הוא אמר: תקרא לאנשי הפלי"ם והם יבואו אליך."

מנוסח המינוי עצמו ניכר ש'הזקן' התקשה להגדיר את מהות תפקידו של ג. זק, אך באשר לפלי"ם, מסתמנת בו מגמה ברורה לפיחות במעמדו, שאת אנשיו הוא מכנה "עובדי הים של מוסד העפלה". באותה עת מנה הפלי"ם, הגוף המגויס הזמין, כ-350 איש, מהם רק כ-70 היו מסופחים ל'מוסד'. את אנשי פלי"ם אלו - הותיקים שבהם היו מגויסים כבר מזה 5 שנים - כרך 'הזקן' יחד עם כלל יורדי-הים, עליהם חלה חובת הגיוס במסגרת הגיוס הנרחב שהוחל בתחילת 1948. בעניין זה נאמנים דבריו של גרשון זק עצמו:

"אין מלה פלמ"ח במכתבו של בן-גוריון המדבר בכלל על האנשים מהעפלה, אבל הוא נזכר שאי אפשר לומר אנשים מהעפלה בלי לומר... מהפלי"ם... משום שהאנשים הללו נמצאים בפלי"ם, אבל השם פלמ"ח כבר לא מוזכר. זה שוני מהותי."

במינוי גרשון זק השלים 'הזקן' מהלך בו הוא הצליח להרוג שתי ציפורים במכה אחת:

(א). להקים כוח ימי עצמאי, כפוף - לכאורה בלבד, כפי שניווכח בהמשך - למטה הכללי.
(ב). לנתק את הפלמ"ח מאחריותו לגזרת הים, תוך ניסיון – שבסופו של דבר לא צלח בידו - למנוע מהפלי"ם להוות את השלד של הכוח, אם לא את ראשו.

עם קבלת המינוי – ממשיך ומעיד ג. זק: "הלכתי לחפש את אנשי הפלי"ם. סמק [המ"פ האחרון] ואברהם זכאי [המ"פ הראשון]. הם הסכימו לשוחח אתי [אבל הבהירו שהשיחה לא רשמית]. עד שנקבל הוראה ממפקד הפלמ"ח".

להערכתו, הקמת כוח ימי עצמאי מנותק מהפלמ"ח היתה מוצדקת מכל בחינה שהיא, העיקרית שבהן – יגאל אלון, שעמד להתמנות למפקד 'כוח נחשון' ומטה הפלמ"ח היו עסוקים בלחימה הקרקעית השוטפת. במסגרת זו החל גם הגדוד ה-4, שהפלי"ם הווה חלק ממנו, להיערך ללחימה ואכן, ב-28 למרץ צורף הגדוד ל'כוח נחשון' ועלה להרי ירושלים ועמו רבים מימאי הפלי"ם. מאידך, כוונתו למנוע מהפלי"ם להוות את גרעין הכוח הימי לא עמדה בסופו של דבר במבחן המציאות. קרוב לוודאי שגם במקרה זה, השיקול הפוליטי – הרחקת השפעת 'אחדות העבודה-מפ"מ', שהיתה או לא היתה - הוא שהכריע. בהקשר זה ניתן להבין מדוע נמנע 'הזקן' מלהתייעץ עם צמרת הפלי"ם, ואם כבר עשה זאת, היה זה בלחץ ו"מן השפה ולחוץ", כפי שניווכח בהמשך.

שבוע לאחר מינויו הציג גרשון זק את תכניתו ל'זקן' :

10.3.48 - גרשון זק מסר לי תכנית לארגון כוח ימי. דרושים 1,200 לא"י דמי חכירה לשישה חדשים בעד האוניה [ספינת דייג] מדרום אפריקה ו- 800 לא"י בעד הדלק שבאוניה (כפיקדון). הסכמתי לכך. גם לסולל-בונה יש אוניה [ספינת המעפילים שחולצה מחוף נהריה] 'חנה סנש'.

כמובא לעיל, דווח יגאל אלון ל'זקן', שהפלמ"ח עומד בפני חתימת הסכמים לחכירת הספינות הנ"ל ואכן, בסוף מרץ 1948 הורה מטה הפלמ"ח לחמש ולאייש את 'דרום אפריקה', שיצאה בתחילת אפריל בפיקודו של מ"פ הפלי"ם, סמק ינאי ורב החובל ג'וקי אפשטיין ליירוט 'לינו', ספינה איטלקית נושאת רכש ערבי, באזור הדודקאנז. במהלך ההפלגה נמסר לצוות שהפלי"ם הועבר ל'שירות הימי'.

לאחר פגישתו עם ג. זק קיים 'הזקן' בירור וליתר דיוק, עדכון ראשי מטה 'ההגנה', הרמ"א והרמטכ"ל בפועל, בהחלטתו שמשמעותה היתה ניתוק הפלי"ם מהפלמ"ח:

12.3.48 - ביררתי עם ישראל [גלילי] ויגאל ס. [ידין]... בנוגע ל'שירות הימי' - קבעתי שירות ימי מיוחד, לא קשור עם שום גדוד של פלמ"ח".

החלטת 'הזקן' חשפה את התלבטותיו של גלילי ועוד באותו יום הוא הגיב במכתב ל'זקן':

מטכ"ל 12 במרס 1948

" אמיתי' [ד.ב.ג.]

הנדון: שרות ימי

לצערי אינני רואה לאפשרי ולנכון לנסח הוראות סופיות לפני בירור נוסף בו ישתתפו דן [דורי], ידין, בועז [איילון], יגאל פ. [אלון]. אני מבחין בין 'השירות הימי' לבין היחידות הימיות. אני שולל את הצורך להפקיע את היחידות הימיות מחטיבת המחץ (הפלמ"ח). התפקיד של יחידות המחץ בים השתלב בתעודה שהוטלה על חטיבת המחץ. אני סבור כי המרכז שהחלטת למנותו אינו יכול להיות בעל סמכות של פקוד על היחידות הימיות. אני מבקש אותך לדחות החלטה סופית בנדון על מנת שנקיים ביום א' 14.3 בירור מקיף מוקדם. גם אינני רואה לנכון להנהיג השנויים המכריעים מבלי להימלך בדעתם של חברים הבקיאים בעבודה, אשר התמכרו לה שנים. המנויים אברהם [זכאי] ויוחאי [בן-נון] גם הם אינם בשלים למינוי, מאחר שטרם דובר עם הבחורים. את הצעתי המפורטת אערוך במשך השבת. 'הלל' [כינויו של גלילי].

מכתב זה "הקפיץ" את 'הזקן', שהחליט ל"סגור עניין" ובהזדמנות זו להוכיח לגלילי מי 'הבוס'.
 כעבור יומיים הוא שלח אליו מכתב אישי ולבקשת גלילי, הוא גם הסכים לקיים "בירור סופי":

ת"א

"לישראל,

14.3.48

רשימתך מיום 12 למרס עוררה בי תימהון רב.

1. לא הטלתי עליך ניסוח הוראות, אלא כדרכי שלחתי לך ההוראות שאני ניסחתי לראות אם יש לך הערות.

2. הצורך בכוח הגנה ימי אינו טעון בירור נוסף ואינו סובל דחוי. הוא נדחה ללא צורך על ידי עיכובים בלתי מוצדקים ושלא לעניין.

3. לא קיימות כל יחידות מחץ בים ואין לנצל יותר מדי שם מחץ - לעניינים שאינם שייכים לו.

4. סמכות הפקוד מעל שירות הים תהיה לא בידי המרכז אלא בידי המטה הארצי, שלו הסמכות היחידה של פקוד על כוחות הביטחון.

5. מדוע רשום בראש הפיתקא שלך מטכ"ל? ד.ב.ג."

ממכתב זה, נגזר שמו של הכוח הימי שהוקם – 'השרות הימי'.

"14.3.48 – "ביררתי" סופית עם ישראל [גלילי], אח"כ עם יעקב [דורי], את דבר הכוח הימי המיוחד... ישראל דרש בירור עם עובדי הים, לכך הסכמתי".

מלחמות היהודים במיטבן. חלפו רק תשעה חודשים מאז הנחה 'הזקן': "לשכלל ולהרחיב את מחלקת הימאים בחיל המחץ" והנה "לא קיימות כול יחידות מחץ בים..."

במקור, תחם 'הזקן' את המלה "ביררתי" במרכאות. אם לקבל זאת כפשוטו, נראה שהסכמתו היתה מן השפה לחוץ. הבירור קוים למחרת היום, אך עוד באותו יום הוא קבע את תוצאותיו במכתבו:

"לרמ"א ולרמטכ"ל, יש צורך דחוף להקים כוח ימי, כענף מיוחד במערכת כוחות הביטחון היהודים בארץ. הכוח הימי יגויס בשורה הראשונה מעובדי הים של הפלמ"ח, מאלה ששירתו בשעת המלחמה בצי, מאנשי האגודות הימיות ומיורדי-ים יהודים בכללם. במטה הארצי יוקם אגף ימי אשר עליו יוטל תכנון ההגנה הימית, גיוס ואימון כוח האדם הימי ורכישת כלים לתחבורה ובטחון ימי. כל עובדי הים מטעם הארגון לכל ענפיו יהיו כפופים מעכשיו לאגף הימי של המטה הכללי.

הרמטכ"ל יוציא ההוראות הדרושות בעניין זה.

'אמיתי'

14 במרס 1948

(ד. ב. ג.)

במכתבו זה שלל למעשה 'הזקן' את סמכות הרמ"א להורות על השנויים המבניים המתחייבים מהקמת האגף הימי. ההיה זה משום חששו שגלילי לא ימלא אחר ההוראה ככתבה ולשונה? בכל מקרה יש לראות בצעד זה את תחילת תהליך בטול משרת הרמ"א. הבירור עם "עובדי הים של הפלמ"ח" (שכמה ימים קודם לכן הוא כינה אותם "עובדי הים של מוסד ההעפלה") לבקשת גלילי, קוים למחרת היום:

"15.3.48 - באחת עשרה יגאל פ. [אלון], יוסף טבנקין, אברהם זכאי, ישראל רוזנבוים [רותם], אליעזר קליין [טל], שמואל טנקוס, שמואל פוזננסקי (סמק) - על שירות ימי. אחרי ההקדמה של ישראל גלילי ושלי פתח יוסף טבנקין: התחלנו בעבודה זו - בקשר עם העפלה לא כאנשי ים. המלחמה הציגה בפנינו תפקידים חדשים, החורגים מגדר העפלה: העברה ודיג - ונחיתה... והגנה על הצי האזרחי. הפלמ"ח צריך להמשיך היחידה הימית הצבאית, כי מבחינה אנושית (כוח אדם) זהו הגוף שיכול לתת כוחות. החזיקו בכוח לא בעזרת תקציב,

אלא בעזרת תוכן. יש 200 ליחידת נחיתה ויש כלים (3 לונטשים...[סירות מנוע]) לאימון של 200 בימאות חופית. כ- 80-100 מהמאתיים נמצאים בחו"ל (בעליה ב') או בקפריסין. מתנגדים לכלילת חברי פלמ"ח בכוח ימי כללי והעמדתם תחת פקוד של מטה ימי כללי. הם אנשי מחץ, חלוצים, יש תוכן מיוחד למסגרתם ואין לפרקה. יש להם מטה ימי שלהם: יוסף טבנקין – מפקד, שמואל פוזנסקי – סגן, אברהם זכאי – קצין מנהלה, שמואל טנקוס – מדריך ימי, עודד פקר – מדריך צבאי, ברצ'יק ליפשיץ – ציוד ימי... דוד מימון – תובלה צבאית, יוחאי פישמן – מפקד יחידת מחץ. הם כפופים למטה של יגאל [אלון], יצחק רבין, חבלין? ... אמנם יש עוד יורדי ים – כגון קפיטן אכסל (באוניה 'עמל'), שינמן (ב'עתיד'), אבל הם יודעים המלאכה יותר.

לשאלתי, מדוע לא לגייס את ידיעתם – במידה שהיא ישנה וחלוציותם, עם כל יורדי הים, לצורכי הביטחון הכלליים – לא קבלתי תשובה. יוסף טבנקין טען שאילו הם סידרו אווירייה, היו עושים הרבה יותר משרות האוויר הקיים".

נושא 'השרות האווירי' 'השתרבב' לשיחה, משום שטייסיו הראשונים היו אנשי מחלקת הטייס של הפלמ"ח, שאף הם היו כפופים לגדוד הרביעי. לדברי סמק ינאי, היתה זו פגישה שנייה עם 'הזקן'. כבר בינואר "הגשנו את התוכנית בכתב והוספנו הסברים בע"פ. בן-גוריון התייחס בזלזול... והרעים בקולו:

"אנחנו צריכים אוניות גדולות... משחתות... צוללות... מטוסי ים..."

במבט לאחור, להצעתו של יגאל אלון לא היה כל סיכוי להתקבל, בגלל רצונו של ב-ג לפרק את מטה הפלמ"ח ובגלל חילוקי דעות פוליטיים בינו לבין טבנקין, אביו של מפקד הגדוד. כאמור, עוד קודם לפגישה "בירור" זו, החליט 'הזקן' בדבר ניתוק הפלי"ם מהפלמ"ח ובעקבותיה ביקש 'הזקן' מגילי להודיע לחברי הפלי"ם על ניתוקם מהפלמ"ח:

"ישראל - בהתאם להוראותיי מיום 14.3 וכהוראת שעה זמנית - כי אין הרמ"א בדרך כלל נותן פקודות, אלא ע"י הרמטכ"ל - תודיע נא לכל עובדי הים של הפלמ"ח שהם יהיו כפופים מכאן ולהבא למטה הכללי ולאגף הימי שיוקם בתוכו. המרכז, גרשון זק, ישמש - עד קביעת האגף - כבא כוח המטה.

16 במרס 1948
ד.ב.ג."

הוראה מתוחכמת, שכוונה לגופם של העניינים, ניתוק הפלי"ם מהפלמ"ח והגבלת סמכותו של גילי כרמ"א, מחד-גיסא ומאידך, ניצול גילי עצמו להעברת ההוראה למטה הפלמ"ח. באשר למעמדו של גרשון זק, נראה שעמימות הגדרתו היתה מכוונת, משום שלא נעשו כל הכנות להקמת אגף ימי במטכ"ל.

גילי נענה לבקשת 'הזקן' וכבר למחרת היום, ב- 17.3 פרסם את צו "הקמת השירות הימי" (גם במקרה זה, מטעם 'המטכ"ל):

"הפקוד העליון החליט להקים שירות ימי... כפוף במישרין לפקוד העליון. השירות יבנה בשורה הראשונה על היחידות הימיות של פלמ"ח. [וכן] צעירים ששירתו בצי, חברי האגודות הימיות ויורדי ים יהודים בכלל... יש להעביר את היחידות הימיות של הפלמ"ח מרשות חטיבת הפלמ"ח לרשות המטה הכללי, להיותן השירות... יושב ראש 'ועד הביטחון' ['הזקן'] מינה את החבר גרשון זק למרכז הפעולה הדרושה להגברת הפעולה הימית..."

ניסוח מעורפל ומרוכך במקצת לעומת ניסוחו של 'הזקן', שנועד לאפשר לפלי"ם לתפוס את מקומו המרכזי הראוי בכוח המוקם. הקמת 'אגף ימי במטכ"ל' לא הוזכרה כלל בצו ובפעולת גרשון זק היה ונשאר כפוף ישירות ל"זקן" במשה"ב.

צו הוא צו, אבל עד שיגאל אלון לא אישר לקיימו "הפלי"ם לא הפליג". ג. זק, שניהל מגעים לא פורמאליים עם שניים מבכירי הפלי"ם, הזדרז לאחר פרסום הצו להיפגש עם יגאל אלון, "שפתח ואמר לי: אני מתנגד התנגדות מוחלטת להוציא את הפלי"ם מן הפלמ"ח... אבל אני איש צבא, קבלתי הוראה ועלינו למלא אותה...". בשלב זה ועוד לפני הצטרפות אנשי הפלי"ם, הורה 'הזקן' לצרף את לובה אליאב, מפעילי ההעפלה (מפקד אונית המעפילים 'חיים ארלוזורוב'), כעוזר לג. זק. (היה זה מינוי ראשון של קצינים בכירים מנאמני צמרת מפא"י ל'שירות הימי'. ליצני הדור טענו שחיל הים שימש כסניף 'המשמרת הצעירה' של מפא"י).

עיכוב בהקמת הכוח - 'משבר מרץ'

בשלב זה של סוף מרץ 1948 חלה התדרדרות חמורה במצב הביטחוני (שלימים כונה ע"י היסטוריונים 'משבר מרץ'), בעיקר בגזרה הירושלמית. אישורו של יגאל אלון בדבר צרוף הימאים ל'שירות הימי' 'התנגש' עם החלטת 'הזקן' בדבר הקמת 'כוח נחשון', שהגדוד ה-4 נצטוו להצטרף אליו. ב-1 לאפריל 1948 החל הגדוד, שימאי הפלי"ם הוו בו מרכיב משמעותי – כ-200 לוחמים מתוך כ-320 חברי פלי"ם שהיו באותה עת בארץ - לעלות להרי ירושלים. ב-31.3.48 הכריע 'הזקן' בדבר גיוס הכוח למבצע 'נחשון' – מבצע שהוא נתן לו עדיפות עליונה ביותר משום:

"שכרגע יש שאלה אחת בוערת – והיא המלחמה על תחבורה לירושלים וכוח האדם שיגאל [ידין] מכין 400-500 אינו מספיק...". 'הזקן' נקב מספר דמיוני ממש: אלפיים איש...⁸."

אין כל ספק ש'הזקן' היה מודע לעובדה שהפלי"ם משתייך לגדוד הרביעי – עתודת כוח האדם היחידה שעמדה לרשות המטכ"ל - וכי צרוף רבים מחבריו ל'כוח נחשון' יעכב את הקמת 'השירות הימי'. בהתעלמו מעובדה זו פנה 'הזקן' למחרת היום לגלילי:

"1.4.48 - שלשת הקצינים הראשונים של 'השירות הימי' כבר סודרו (סוף סוף) ובקשתי את ישראל [גלילי] להביא לידי גמר מוחלט את העברת עובדי הים של הפלמ"ח ל'שירות הימי'. הוא הבטיח לעשות כן".

השלושה היו: לובה אליאב, אברהם זכאי וסמק ינאי ולרשותם עמדו כ-120 ימאים, חלקם טירונים שזה עתה התגייסו. הוראת ההעברה לא חלה, בהגדרה, על מי ש'הזקן' כינה 'עובדי הים של המוסד לעליה ב'; דהיינו, על מאגר מלווי אוניות המעפילים והרכש, שמנה כ-70 ימאים ו'גדעונים', שרבים מהם המשיכו בתפקידם זה עד לגמר מלחמת העצמאות.

לדברי גרשון זק: "מבצע 'נחשון' היה מבצע של בן-גוריון בעצם... אחרי גמר מבצע 'נחשון' התחילו האנשים [ימאי הפלי"ם] להתכנס [לחזור ל'שירות הימי']..." (70 מהם נהרגו בקרבות והם מונצחים באתרי האינטרנט של הפלמ"ח והפלי"ם, הכוללים 86 חללי פלי"ם).

בהתייחסה למחלוקת בין 'הזקן' לפלמ"ח בעניין הקמת 'השירות הימי' בספרה 'יגאל אלון – אביב חלדו', טענה אניטה שפירא כי: "...הפלמ"ח... היה בעל יומרות להיות העוגן של כל חילות המחץ של הצבא. הפלי"ם... נראה בעיני פיקוד הפלמ"ח כתשתית לחיל הים העתידי, שישלב פעילות ימית עם פעולות קומנדו – משהו בנוסח המרינס האמריקני. לא כן סבר ב-ג: הוא רצה להקים חיל-ים שלא יהיה קשור בטבורו לפלמ"ח, דחה את הסתייגויות יגאל אלון והקים את 'השירות הימי'. כמפקד... מינה את גרשון זק, מעסקני מפא"י שלכל הדעות היה חסר כל הכשרה בתחום הים. פלוגות הפלי"ם קיבלו פקודה להצטרף לשירות. הימאים, פקודיו של יוספלה טבנקין... סירבו... וערקו בחזרה... לגדוד ה-4 בחטיבת הראל, שעתה

⁸ מיכאל בר-זוהר, 'ב-ג, האיש מאחורי האגדה', הוצ' משה"ב 2005, עמ' 268.

היה בפקודו של טבנקין הבן [יוספ'לה]. ב.ג. לא שכח לצעירי הפלמ"ח את הפרת המשמעת הזו"⁹.

טענותיה של המחברת כי הימאים סירבו... וערקו בחזרה לגדוד הרביעי אינה מדויקת. הגדוד ה-4, שהימאים - מעל ל-200 איש - היו "בשר מבשרו", נצטווה, כאמור, להצטרף ל"כוח נחשון". יגאל ידן, הרמטכ"ל בפועל - שבפברואר 48 אישר את כוונת הפלמ"ח להרחיב את מסגרת הפלי"ם ולהפוך אותו לגדוד נחתיים - הורה סופית ב-28.3 לצרף את הגדוד על ימאיו לכוח. 'הזקן', לא רק שידע, אלא לחץ:

"יש לקחת כל האנשים שאינם הכרחיים... על נשקם... ומדי פעם בפעם לשלוח תגבורת... לגייס מיטב האנשים ולעשות זאת מיד...";

מאידך, יגאל אלון, שאישר את ניתוק הפלי"ם מטבור הפלמ"ח ואמור היה להיות מפקד 'כוח נחשון', לא היה מעורב עדיין בשלב זה בתכנון המבצע משום שהוא "נתקע" בגוש עציון. חשוב לציין שצירוף הימאים לכוח 'נחשון' לא חל גם על פלוגת נמל חיפה, שהמשיכה לתפקד עד לשחרור העיר התחתית ב-23 לאפריל 1948 ואז צורפו אנשיה ל"שירות הימי" והוו את גרעין בסיס חיפה¹⁰. באשר למלווי אוניות-המעפילים, כאמור, אלו היו מסופחים ל"מוסד לעליה ב' והוגדרו כ'עובדים חיוניים המרותקים למקום עבודתם'. עד מהרה הם נוכחו לדעת כי הם מנותקים "מהוריהם הביולוגיים", הגדוד הרביעי וחיל הים. מתוך כ-370 ימאי הפלי"ם נטל המג"ד ל'כוח נחשון' כ-200 איש. לאחר המבצע הם נצטוו לחזור ולהצטרף ל"שירות הימי" ואת עשו כמחצית מהם.

כאמור, 'הזקן' קבע ש: *"הכוח הימי יגויס בשורה הראשונה מעובדי הים של הפלמ"ח, מאלה ששירתו בשעת המלחמה בצי, מאנשי האגודות הימיות ומיורדי ים יהודים בכללם"*.

בניגוד לכוונת 'הזקן', עיכב ג. זק את הגיוס הנרחב של 'יורדי הים' עד להצטרפות הפלי"ם. הוא הודיע לסמק "כי אינו מתכוון לנקוט ביוזמות ארגון וגיוס עד אשר הפלי"ם יעבור למסגרת חיל הים החדש". סמק טוען כי "נוהל זה לא היה בהתאם לכוונותיו המקוריות של בן-גוריון, אבל גרשון עמד בדבורו והמתין עד צירוף הפלי"ם, שאמור היה להוות את הגרעין להקמת החיל". מכאן, ניתן להסיק, שכוונתו "המקורית" של 'הזקן' היתה לא רק לנתק את הפלי"ם מהפלמ"ח, אלא לפרקו ולגייס את חבריו כבודדים לכוח הימי ולא כגרעין. לכך יש להוסיף שגם רעיון הקמת אגף ימי במטכ"ל לא מומש ו'השירות הימי', התפתח והפך לחייל עצמאי, דוגמת חיל האוויר, שהשליטה בו עברה למעשה לידי 'הזקן', באמצעות שלוחו גרשון זק (אנומליה זו הסתיימה ב-1949 עם מינויו של שלמה שמיר כמפקד חיל הים, בכפיפות ישירה למטכ"ל).

התארגנות ופעילות 'השירות הימי' עד להפוגה הראשונה

בכתב המינוי של גרשון זק, הדגיש 'הזקן' את הצורך במנוי: *"מומחים ימיים לאגף הימי במטה אתם תצטרך להתיעץ בכל העניינים המקצועיים"*.

כוונת 'הזקן' היתה למומחים זרים, משום שבקרב הישוב היהודי בארץ ישראל לא היו מומחי צי. דוגמא לכך הינו המקרה של חודורוב, רב חובל אזרחי:

"12.4.48 - חודורוב שוחח עם גרשון זק ולא מצא עבודה בשבילו, אם כי הוא 20 שנה רב חובל. מציע עצמו לתיאום פעולות הים".

⁹. א. שפירא, עמ' 352.

¹⁰. למעט בודדים, ביניהם יוחאי בן-נון, שהעדיפו לשרת בגדוד הרביעי.

מהות התפקיד המוצע אינה ברורה, אך כעבור חודש מונה חודורוב לרב החובל "האזרחי" של אונית הקרב הראשונה, 'אילת' - א-16, כשלצדו מפקד צבאי, יוסף אלמוג. עד מהרה התברר ש"הפיקוד המפוצל" אינו מעשי וחודורוב אולץ לפנות את מקומו.

כחודש לאחר פרסום הפקודה להקמת 'השירות הימי', נראה שהמטה הראשוני של גרשון זק - שכלל את לובה אליאב כעוזר אישי, אברהם זכאי קצין מנהלה, סמק ינאי קצין המבצעים ושורה פישמן "עוסק בכסף" - החל לפעול לאחר אישור 'הזקן':

"13.4.48 - גרשון זק וצבי ל. [איילון]: אישרתי מבנה המטה הימי ובקשתי רשימה מפורטת של כלי השייט שבידי היהודים בארץ (כמה מהם אפשר לשריין וכמה זה יעלה), ואם יש תכנית הגנה על אניות עולים מפני התקפה מצרית בים?"
 "27.4.48 - גרשון זק: נחוץ נמל לכלים שלנו. המקום המתאים אבו-זבורה [מכמורת], יעלה 60.000 לא"י."

כחודש לפני הפלישה הצפויה של צבאות ערב השכנות והצי הקרבי היהודי, אינו נראה עדיין באופק. בשלב זה הופעלו ע"י בסיס חיפה שהוקם לאחר כיבוש העיר התחתית, שתי ספינות שהיו זמינות משום שהיו בבעלות יהודית, הסד"ג 'דרום אפריקה' (שנחכר במרץ ע"י הפלמ"ח) וספינת המשא 'חנה סנש. בינתיים, הגיע פול שולמן, שנענה לקריאה ואחריו הגיע מומחה נוסף:

"9.5.48 - ג. זק נפגש עם אש לינקולן, עושה רושם טוב, יודע עבודתו, פתר כבר כמה בעיות. נוסע היום או מחר עם זק לחיפה. ישלח הנה מאיטליה לבחינה כמה כלים לשמירת חופים, אם נרצה בהם – נקנה, אם לא נוכל להחזירם."

יופי של הצעה, שבסופו של דבר, דבר לא יצא ממנה. בינתיים הלך ואזל החול בשעון. חמישה ימים לפני תום המנדט הבריטי ותחילת הפלישה הצפויה של מדינות ערב השכנות והרכש הימי, שכה ציפו לו למועד זה - לרבות זה שנרכש כבר ע"י זאב הים באיטליה - טרם יצא לדרכו ארצה. המקור היחידי לכלי שייט "קרביים" (לשעבר) שהיה בהישג-יד – 'צי הצללים', אוניות המעפילים שנתפשו ע"י הצי הבריטי ועגנו למעצבה בנמל חיפה, - היה עדיין בשליטה בריטית בנמל:

"9.5.48 - מנהל הנמל מסרב לתת לנו האניות. ב-13 בחודש זה ימסור אותן לעירייה והמנהל ייצא. אז נוכל לקחתן מהעירייה. מנהל הנמל מציע שב-15 במאי בחצות יוכרז על דגל ימי ועל רישום ימי. עורך הדין שפירא מטפל בשאלה זו. באשר אוניה מזוינת, סבור [היועץ] אש: אם מדינה אחת בעולם תכיר במדינה - אין האנייה פיראטית."

טקס מסירה פורמאלית לעירייה לא נערך ובפועל החל בסיס חיפה לטפל בשחזור כמה מאוניות המעפילים לשעבר, שבמקורן שימשו כאוניות קרב. בניצוחם של גרישא שינקמן מבכירי 'המוסד לעליה' ודב-ברצ'יק מגן מבכירי הפלי"ם, שהושאלו ל'שירות הימי', הוחל בשיפוץ - מתחת לאפם של הבריטים – של 'מדינת היהודים' שוברת-קרח במקורה ושתי הקורבטות 'ווג'ווד' ו'הגנה'. המשך השליטה הבריטית בנמל חיפה גם לאחר הכרזת העצמאות ועד ה-30 ליוני 1948, לא איפשר לחמשן בנמל.

לאחר טקס הכרזת העצמאות חלק 'הזקן' את תחושותיו עם יומנו:

"14.5.48 - בארץ צהלה ושמחה עמוקה – ושוב אני אבל בין השמחים, כביום 29 בנובמבר."

את מחברתו החדשה הוא פתח באותו יום במשפט ש"כולו היסטוריה":

אכן, "העצמאות הוכרזה וגורלה [הופקד] בידי כוחות הביטחון", אך ל"שירות הימי' לא היו עדיין כלי השייט לאבטחתה וכבר באותו לילה הוטרה 'הזקן' בשל הפעילות ההתקפית המצרית:

"15.5.48 - העירו אותי פעמיים הלילה. באחת - להודיע לי שטרומן מכיר במדינה היהודית ובארבע וחצי - ברווח שבין שעות אלה לא ישנתי עוד... דורשים שאדבר ברדיו... ובתוך כדי דיבורי הופצה ת"א - ניכר היה, שבסביבת שדה-התעופה... בחורינו בשדה הפילו אווירון מצרי. הטייס בידינו".

גם מעגן ת"א הסמוך הופצץ מהאוויר ולמרבה המזל לא נפגעו האוניות. ביום המחרת נמשכו ההפצצות ונוסף עליהן דווח על פעילות הצי המצרי.

"16.5.48 - אוניה טעונה צבא מצרי נמצאת על יד מג'דל [אשקלון]. האנגלים כאילו ביקשו המצרים לא להתקדם צפונה. בשידור הצבא קלטו הבוקר שצבא מצרי יפלוש הלילה בחצות. [במהלך היום] מינתי אש לינקולן ליועץ ימי של הממשלה הזמנית - מבלי לקשור ידי הממשלה העתידה".

גם ביום השלישי נמשכו הפצצות האוויר על ת"א. המעגן, ששימש כנמל היעד לאוניות רכש הנשק שהובילו את משלוחי הנשק שנרכשו באירופה החל מתחילת 1948 - שתי הראשונות, 'נורה' ו'רקס' פרצו את ההסגר הבריטי באפריל ואילו השלישית, הגיעה למעגן ב-15.5 - היה חשוף לתקיפה משולבת, ים-אוויר. לממשלה היה יועץ ימי, אך ל"שירות הימי' לא היה עדיין מענה לאיום הימי.

"17.5.48 - בחמש בבוקר שוב ניסיון להפצצה, אבל תותחינו וקלעינו כנראה הניסו את הטייסים הגיבורים, כי לא שמעתי קול התפוצצות, אלא טרטור המקלעים והתותחים. אנשי הרצליה שלנו אומרים שראו בעיניהם אווירונים שנפלו הימה... הגיעה אוניה עם מעפילים, הבוקר יש אונית עולים שנייה. פריקת אונית הנשק נגמרה. בשעה זו נתחדשה גם הפצצה אווירית".

על אף ההפצצות התנהלו "העסקים" כמעט כרגיל. אוניות המעפילים שהגיעו הן: 'לניצחון' ו'מדינת ישראל' ואונית הרכש היא Borea - 2, שהביאה את חמשת הנפוליונצ'יקים' - תותחי ה-65 מ"מ הראשונים. בימי הפלישה הראשונים נדרש 'הזקן' לטפל בנושאים ימיים נוספים:

"18.5.48 - הבאתי דרישת כוח הים לזיין בשני תותחים אונית המעפילים 'הצפונית' להגן על העלייה מקפריסין. יגאל, רטנר ולרר התנגדו, כאשר התותחים דרושים פה. שקולניק [אשכול], יוסף ר. [אביר], ישראל [גלילי] ואנכי בעד".

הצבת שני תותחי 20 מ"מ באוניה הוכרעה בהצבעה בדיון מטכ"ל בראשות 'הזקן'!

"19.5.48 - קראתי קרלנבוים [אלמוגי] מחיפה לברר גיוס עובדים לנמל... דרשתי... להגיד לאבא [חוש] לסדר בסיס ימי נוסף בעכו - על כל צרה שלא תבוא. בעכו יש מזח, מעגן וסירות דייגים...".

הנהגת 'חיפה האדומה', חושי ואלמוגי נקראה לדגל" - "כיבוש העבודה" בנמל עכו.

יום לאחר ההכרעה בעניין הצבת שני התותחים, 'הזקן' התערב למען בצוע ההחלטה:

"19.5.48 – שאלתי על שני תותחים לאוניה – אמר יגאל שיש רק במכון זיו. אמרתי שייקח אותם".

מזה שבוע ימים יש מדינה, אך עדיין אין כלי שייט קרבי ראוי להגנתה. "הצפונית", כינויה של אונית המעפילים 'מדינת היהודים', היתה בשלבי שיפוץ אחרונים וללא חימוש. שמה הוסב ל'אילת' - א-16' וכעבור יומיים, ב-21.5.48, היא יצאה מנמל חיפה, שהיה עדיין בשליטה בריטית והניפה את 'נס השרות הפעיל' בדרכה להתחמשות במעגן ת"א. מאחר והאמריקאים והרוסים הכירו במדינת ישראל, לא היה מקום לדאגה שמא היא תחשב כפיראטית. מה שכן היה בעייתי זה העדר החימוש.

"21.5.48 - אש לינקולן דורש רכישת ציוד כבד בבלגיה ובצרפת לאוניות. הסכמתי לכך ונדאג לכסף".

עצות למכביר, אך דבר לא יצא מהן. הדבר הממשי – "צי הצללים" - הוצג בפני 'הזקן':

"26.5.48 - שינד: החליטו לחסל 'המוסד'. בנמל חיפה יש אולי 36 אוניות [המעפילים לשעבר], חלק גדול מהן יצולחו לעבודה. 12 מהן אפשר להתקין במשך שבוע שבעיים לעבודה. נמסרו לחיל הים 5 ספינות (מחוץ לנ"ל): שני קורבטים ('ווג'וד', 'הגנה'), 'אילת', 'התקוה', 'גאולה'. 3 האחרונות שימשו במשמר החופים באמריקה...".

'המוסד לעליה' (האות ב' הושמטה לאחר הכרזת העצמאות) התארגן והפך לחברה מסחרית (לימים חברת 'שוהם' ואח"כ 'צים') שעיקר "ההון" הראשוני שלה היו 36 האוניות הנ"ל. חמשת אוניות "הקרב" שנמסרו ל'שירות הימי', הוכשרו בבתי מלאכה אזרחיים ובבית מלאכה שהוקם בבסיס חיפה (לימים הפך למספנת חיל הים) ע"י קומץ של אנשי 'המוסד לעליה', ותיקי פלי"ם ומגויסים חדשים מאלו ששירתו בצי הבריטי. אוניות אלו - שהניפו את 'נס השרות הפעיל' בחודשי מאי-יולי 1948 ובספטמבר הצטרפה אליהן גם 'בן-הכט' 'מעוז' - הוו את הכוח הימי שעמד בפני הצי המצרי ואף יכול לו. מאמצי 'הזקן' לרכישת כלי שייט קרביים בחו"ל, החלו לשאת פרי רק בשלהי 1948.

זמן קצר לאחר הגעתו הגיש פול שולמן את הצעתו ל'זקן':

"27.5.48 - פול שולמן מציע: (1) לתת הוראה לנציגינו בחו"ל לחפש ידיעות על כוח הים במצרים. (2) לקנות נשק ימי לפי הרשימה. (3) לרכוש ספינות צי. (4) לזיין כל אוניות המסחר. (5) כוח אדם נוסף".

בהתאם להצעה נרכשו 3 פריגאטות, אך אלו הגיעו רק ב-1949. בינתיים, כאמור, היו כלי השייט הממוחזרים, 'אילת', שכבר יצאה לים ושתי הקורבטות, 'ווג'וד' ו'הגנה' עדיין ללא כל חימוש. גרשון זק דווח ל'זקן' על מצבן ולחיצוק דרישתו לחימוש, ציין את המשימה הראשונה שהוטלה על 'אילת' – ליווי ספינת מעפילים:

"29.5.48 - גרשון זק: יכולות לצאת [לימים] עוד שתי קורבטות, אלא שאין להן חימוש. הציעו 4 [מקלעי] 'שפנדאו' לכל אוניה, זה לא מספיק. בסה"כ הוא דורש 4 תותחים אנטי אוויריים, 6

בזות, 4 מרגמות "3. משה'לה צ'רבינסקי [כרמיל, מזכיר מטה 'המוסד' בת"א] הודיע לפני 3 ימים לחיל הים שיצאה אוניה עם עולים 700... תגיע הלילה לקיסריה בשתיים בלילה ו'אילת' יצאה לפגוש אותה".

מחשש להפצצות האוויר בנמל תל-אביב שהחלו ב-15.5.48, הופנתה 'קרב עמק איילון' - ספינת המעפילים האחרונה - להורדת 705 המעפילים בחוף קיסריה בליווי של 'אילת'.

למחרת היום נפגש 'הזקן' במומחה זר נוסף:

"30.5.48 - בא זיו הצעיר [בנו של הלורד] מלונדון. הוא מייעץ להזמין מאיור בנדר, שהיה ממונה על הגנה אנטי-אווירית של חיפה בשעת המלחמה. מייעץ גם להזמין מרטין סלומון (אנטי ציוני) בן הקולונל סלומון (ציוני), קצין ימי, מנהל חב' אוניות אנגלית ואירופאית, הרפתקן שישרת כאיש עסקים [לוגיסטיקה]".

ב-2.6, פעל הצי המצרי לראשונה בחופי הארץ. קורבטה מצרית התקרבה ל"בסיס" הפלי"ם בקיבוץ שדות-ים ופתחה ממרחק בהפגזה, שלמרבה המזל הסתיימה בנזק קל שנגרם לסירה שעגנה במפרץ. חברי הקיבוץ השיבו באש מקלעים בלתי-יעילה ו'אילת', שעגנה במעגן ת"א, לא היתה מסוגלת ליירט אותה בשל מהירותה האטית, שלא לציין את חימושה הנחות. משום מה הפעילות הנ"ל אינה מזכרת כלל ביומנו של 'הזקן'.

באותו יום הוא נפגש שנית עם היועץ זיו, שחזר מחיפה ודווח לו על מועדי הפינוי הבריטים מנמל חיפה ויעץ לו כיצד להיערך בבסיסים באזור הצפון:

"2.6.48 – מודיע בהחלט [שהבריטים] יעזבו או ב-15 ביוני או לכל המאוחר ב-30 ביוני [הם עזבו ב-30.6]. לא יניחו [ישאירו] שום [אמצעי] הגנה על נמל חיפה... נמל עכו יצליח רק להעלות עולים וסחורה... עכו פגיעה מהים וערכה מוגבל. בקרית מוצקין יש מזח טוב ואפשר להשתמש רק במזג אוויר טוב, אולם חשוב מעכו. לאחר צאת הבריטים נמל חיפה עלול להיתקף מהים ומהאוויר על ידי הפצצה, זריקת מוקשים, פגיעה ממכונות-ירייה, טורפדות ואש תותחים ודרוש שלנמל יינתנו תותחים אנטי-אוויריים, דרוש גם [ספינה] שולה מוקשים. דרושים גם תותחים נגד התקפה ימית בכניסה לנמל".

יומיים לאחר מכן, בשעות אחה"צ, היה 'הזקן' עצמו עד שמיעה לקרב בו נאלצה 'אילת' להתמודד עם כוח מצרי עדיף ב"קרב הימי הראשון להגנה על קיומה של המדינה ¹¹ ", שנערך בקרבת תל-אביב:

"4.6.48 – בינתיים שמענו רעם התותחים בים – היתה התנגשות בין שלוש או ארבע אוניות אויב [אחת מהן נחתת שנשאה אנשי צבא] לבין שתי אוניות ואווירונים שלנו. אווירון אחד כנראה אבד. האוניות לא ניזוקו. [מאוחר יותר] ב-9 בערב נודע מהשידור המצרי שהאווירון שלנו פגע באוניה המצרית והאוניה השניה עומדת ליד והשלישית חזרה לבסיסה".

בפועל רק 'אילת', על אף נחיתותה במהירות ואש, חצצה בין חוף תל-אביב לכוח המצרי. מטוס חיל האוויר אכן הופל ושני אנשי הצוות נהרגו. השייטת המצרית נסוגה. למחרת היום מצא 'הזקן' לנכון לציין את שמות המעורבים בניהול הקרב ולהבדיל, לערוך ביקור תנחומים אצל חברו לדרך:

"5.6.48 - פול שולמן מסדר חלוקת עבודה, צרכי קרב, קבלת אנשים, מבנה אוניה ועוד. פעולת הים אתמול (נגד האניות המצריות) התנהלה [מהמפקדה] ע"י פול שולמן, סמך פוזנסקי (קצין מבצעים), אברהם זכאי (קצין מנהלה) ושמואל טנקוס - מנהל אגף הדרכה".

¹¹. אליעזר טל, 'מבצעי חיל הים במלחמת העצמאות'. הוצאת עמותת חיל הים. 2002, עמ' 87-94.

"ביקרתי אצל שפרינצק. בנו הצעיר [דוד] נהג את המטוס שנפל הימה בהתקפה האווירית שלנו על האוניות המצריות אתמול. יחד אתו היה [מתי סוקניק] אחיו הצעיר של יגאל [ידין]".

בתהליך גיבוש הצוותות לכלי השייט השונים צפה ועלתה בעיית איוש המפקדים. בשל חוסר ניסיונם של ימאי הפלי"ם בתמרון כלי שייט גדולים, הוחלט לאייש את כלי השייט השונים בזוגות, 'מפקד הלוחמה', ימאי הפלי"ם ולצדו 'רב חובל אזרחי'.

עד מהרה פרצו חיכוכים בין "בני הזוג". היו אלו רבי החובלים שהתקשו להסתגל לתנאים המיוחדים המבדילים אונית מלחמה מאונית סוחר ולאווירה החברית, פרי מורשת הפלמ"ח, שחברי הפלי"ם השרו על חבריהם לצוות. לימים טען גרשון זק: "שלמרות החידוש הזה – הפיקוד המפוצל – הדבר פעל לא רע".

הוא כנראה שכח, שרב החובל של 'אילת', הודח על ידו כבר בהפלגתה הראשונה מחיפה למעגן תל-אביב. עד מהרה שבקה השיטה חיים וימאי הפלי"ם, על אף ניסיונם הדל, נאלצו "לתפוש פיקוד" כמפקדי אוניות לכל דבר ועניין. הנושא הגיע לידיעת 'הזקן' והוא הקדיש מזמנו לברר את הבעיה:

"5.6.48 - לרגל תלונת ירחובסקי, רב חובל ב'ווג'וד', ביררתי עם ג. זק מצב האניות בחיל הים:

1. ב'חנה סנש': מפקד ישראל אורבך, מ"מ עסק בעליה ב', אינו יודע להוביל אוניה, לדעת גרשון זק אין זה נחוץ באשר אנחנו לא מתרחקים מהחוף. סגנו שאול אבני, היה קצין באוניה אזרחית באנגליה, יודע להוביל אוניה.

2. 'אילת' - חודורוב היה רב חובל ומפקד, קיבל כעוזר יוס'קה אלמוג מעליה ב'. פול שולמן שבדרך כלל מבכר רב חובל על מפקד צבאי מציע להסיר חודורוב. גם חודורוב עצמו מרגיש (בלי להודות בכך) שאינו במקומו. כי באוניה זו הכובד המרכזי הוא לא נביגציה, אלא פעולות צבאיות והוא רוצה לעבוד באחד 'הפאנים' [אוניות המעפילים לשעבר, 'קיבוץ גלויות' ועצמאות], שהיו עצורות בקפריסין מאז ה-1.1.48 והגיעו לראשונה לנמל חיפה ב-19.6. כעבור שלושה שבועות הן יצאו לפמגוסטה ע"מ לפנות את עצירי המחנות]. זה 5 ימים עזב האנייה... ליוס'קה ניתן נביגטור כסגן, הסגן יודע בימאות יותר מיוס'קה, אבל יודע פחות בענייני קרב.

3. 'התקה' - המפקד דוד מימון, ימאי מנוסה, אם כי ללא תעודה; בעל ניסיון צבאי בים, מעליה ב', סגנו - ימאי ונביגטור.

4. 'הגנה' - המפקד משה רבינוביץ (השוה"צ) מעליה ב', לא ימאי מובהק. סגנו ג'וקי אפשטיין רב חובל. שניהם עבדו באוניה 'דרום אפריקה', גם שם רבינוביץ היה המפקד.

5. 'ווג'וד' - המפקד אריה קפלן (גורדוניה) מעליה ב'. היה סגן מפקד בבסיס הימי בחיפה, סגנו ירחובסקי (אצ"ל), רב חובל אזרחי, בעל תעודה. פול שולמן סבור שהוא [קפלן] מוכשר להיות גם מפקד וגם רב חובל...".

ארבעה ימים לאחר פגישתם הקודמת מציע 'הזקן' ליועץ זיו משרה קבועה במשה"ב:

"6.6.48 – זיו מוסר רשמיו. יש בזבז רב במכונות... אין תיאום מספיק בין אספקה ואופרציה... לנמל ת"א דרושות פלוגות עבודה צבאיות לטעינה ופריקה – ציבילים לא עובדים בשעת אזהרה... הצעתי לזיו להיות יועץ האספקה במשרד הביטחון".

ב-9.6 יצאה מנמל חיפה אונית הקרב השניה, הקורבטה 'ווג'וד', להתחמשות במעגן תל-אביב. למחרת היום נתבשר 'הזקן' שאוניות הצי חמושות כבר בחימוש קל, ובסופו של יום דווח לו על הפגזת "בסיס" פלי"ם נוסף:

"10.6.48 – גרשון אמר שיש כבר 4 אוניות מזוינות: 'אילת' (2 אנטי-אוויריים [20 מ"מ], 3 [מקלעי] 'בזות'). 'חנה סנש' (2 מכונות כבדות) ועוד שתי אוניות [ווג'וד' ו'התקה'] עם 'הוצ'קס בכל אחת. מתקינים אחת (?) תותח 65 מ"מ [תותח שדה] לשימוש 'אילת'".
"ק'יבוץ 'מעפיל' [נוה-ים] הורעש אתמול מתותחי שתי אוניות אשר התקרבו לחוף. לא היו נפגעים".

היתה זו נקודת החוף הצפונית ביותר שהצי המצרי הגיע אליה במהלך המלחמה. קרוב לוודאי, שהמצרים לא העזו להגיע לנמל חיפה, כל עוד הבריטים החזיקו בו (עד 30.6). אירוע זה לא נרשם ביומן המבצעים שנוהל במפקדת חיל הים.

פרשת אלטלנה וההפוגה הראשונה

ההפוגה הראשונה החלה ב-12 ליוני. בעיצומה של ההפוגה הראשונה ותוך כדי ההערכות, ההצטיידות והכוננות המבצעית לקראת הבאות, "נחתה" על הצי הצעיר הנחתת 'אלטלנה'. דווח ראשון בדבר הגעתה קיבל 'הזקן' שבוע לפני הגעתה מגלילי ואשכול שנפגשו עם מנחם בגין. תגובתו המידית היתה:

"16.6.48 – ... אין לסכן נמל ת"א. אין להחזיר אותם. יש להעלותם לחוף לא ידוע".

מעגן תל-אביב שימש כנמל היעד היחיד לפריקת אוניות רכש בלילות. 'הזקן' חשש שהגעת 'אלטלנה' – שדבר יציאתה מצרפת התפרסם ברבים – לתל-אביב עם נשק ועולים בגיל הגיוס תיחשף ע"י משקיפי האו"ם וישראל תואשם בהפרת האמברגו והסכמ ההפוגה וחמור מכך, תסכן את המשך פעילות אוניות הרכש שהמשיכו להגיע לת"א. אחת מהן Inaco הגיעה למעגן ת"א יום לאחר 'אלטלנה', ופרקה את מטען חומר הנפץ, מבלי לעורר תשומת-לב. על אף שסוכם עם בגין להפנות את 'אלטלנה' לחוף כפר ויתקין, התברר שחששות 'הזקן' לא היו בכדי:

"22.6.48 - יום אצ"ל. מה שהיה מוכרח לקרות – קרה סוף סוף. בכפר ויתקין נכנעו היום, אולם בלילה העבירו האוניה ['אלטלנה'] לתל אביב. בשתים בלילה מסרו לי בשם חיל הים שאחרי הרעשה הודיעו על כניעה, אבל התברר שזו היתה טעות או הונאה... נתכנסה הממשלה בבוקר... הוחלט ברוב של שני שלישים לתבוע מהאוניה כניעה... פגז של אחת מהאוניות שלנו [למעשה היה זה תותח שדה] פגע באוניה שהחלה לבעור ולהתפוצץ...".

למחרת היום הקדיש 'הזקן' חלק ניכר מזמנו לפרשה ורשם ביומנו בפירוט רב את השתלשלות העניינים מפיו של פול שולמן, שהיה מפקד הכוח הימי בגזרה:

"23.6.48 - במשך כל היום האוניות שלנו לא ירו אף פעם. מדוע החלה האוניה לבעור? פול לא יודע. יתכן שתותח שלנו מהחוף פגע בה...".

'הזקן' לא התייחס בדבריו למתן ההוראה לסוללת-החוף לפתוח באש, אם כי הוא מציין כי:

"כשאצ"ל כבר היתה על יד החוף נתקבלה פקודה לעצור אותה ולא לתת לבוא לתל-אביב בכל מחיר. היה כבר מאוחר...".

אחה"צ הוא השתתף בישיבת ממשלה קצרה ולאחר מכן בישיבת מועצת המדינה הזמנית שנמשכה עד חצות, שבהן דנו בפרשה.

בסוף החודש נענה 'הזקן' להזמנה להשתתף במסיבת חיל הים, שסוף סוף זכה ל'נמל בית', בחיפה:

"30.6.48 – טלפן לי אבא [חושי] מחיפה: בשעה 12.30 יעזוב אחרון האנגלים את חיפה. הוסרו כל המחסומים הבריטיים. בשתיים וחצי ייכנס הצי שלנו לנמל. החלטתי לגשת לחיפה. הגעתי לחיפה ברבע אחרי שש – ישר לחגיגה בנמל".

ספיחי העברת הפלי"ם ל'שירות הימי', שגרשון זק נאלץ להתמודד אתם, נמשכו חדשים רבים. 'הזקן' נתבקש להתערב בפתרון הבעיות:
 "4.7.48 - בקיסריה יש 'מעוז ים' של פלי"ם. הדבר צריך לעבור לחיל הים. גרשון אינו רוצה לקבל זאת. לעת עתה יוסף (יזרעאלי) ויוסף (יעקבזון) עוסקים בזה. השקיעו כבר 30.000 לא"י ויש להשקיע עוד 30.000. אברר זאת עם גרשון".

הייתה זו יחידת החבלה בצלילה, שהתבססה במעגן העיר העתיקה בקיסריה וחבריה קראו לה 'יחידת המתאבדים של אסקימו'. יחידה זו הינה אחת משלוש יחידות שמקורן ב'חוליה' של הפלי"ם, שהחלה לפעול בסוף 1945 במסגרת 'המאבק הצמוד' כנגד הצי הבריטי. שתי הנוספות היו 'הכריש' ו'סירות המחץ' (שלושת היחידות אוחדו ב-1 לינואר 1950 למסגרת אחת בחיל הים 'שייטת-13' 'הקומנדו הימי').

באותו יום נשאל 'הזקן' בעניין רכש תותחים ימיים:

"4.7.48 – 'אלון' שואל אם לטפל ברכש תותחים ימיים ולהגנת חופים. מה טיב השאלה?"

רכישת ציוד לכוח הימי באיטליה

כאמור, בעת יציאתו של זאב הים בפברואר 48 לשליחות הרכש באיטליה, הוא הונחה ע"י 'הזקן' להתקשר עם עדה סרני, הממונה על שלוחת 'המוסד' באיטליה. משום מה הוא החל לפעול ורק לאחר שנתקל בקשיים, הוא פנה אליה ובמקביל הוא התלונן בפני 'הזקן'. מתברר שזמן מה לפני בואו לאיטליה, הונחתה השלוחה לאתר כלי שייט לאותה מטרה. בעיצומו של מ"מ, ההנחיה בוטלה ללא הסבר. לפיכך, אין זה מפליא שאנשי 'המוסד' המתוסכלים לא נטו להיענות לפניותיו "בטענה שלא קיבלו כל הוראות מהארץ... לעזור לו"¹². בסוף מרץ שהה זאב הים בארץ לרגל מחלה. לפני שובו לאיטליה, הוא דווח ל'הזקן' על כלי השייט שהוא רכש ותינה בפניו את צרותיו, שנמשכו גם לאחר ש'הזקן' ביקש משאול אביגור - שזמן מה קודם לכן מונה כמרכז הרכש באירופה – לסייע לזאב הים.

בינתיים חלפו כארבעה חדשים מאז יציאתו של זאב הים לאיטליה ורק אז, ב-12.6, יצא כלי השייט הראשון ארצה בזכות התערבותו של לובה אליאב, שנשלח לאיטליה למטרה זו והצליח ל"רתום" את אנשי 'המוסד' לעזרת זאב הים, לרבות הצבת מלווים בכלי השייט ממאגר מלווי הפלי"ם באיטליה:

"16.6.48 - מזאב הים באו סוף סוף אילו ידיעות (מה-8.6): הוא מקווה שב-12 יוני ייצאו פולשת 420 טון, סירת מוטור 'מרי'. כשבוע וחצי אחר זה תצאנה סירת מוטור 'גליה'. בהזדמנות ראשונה ישלח סירת מוטור [נוספת]. סירת טנקר [מיכל] להעברת בנזין, 6 פולשות קטנות. האיחור במשלוח בא בגלל איחור בקבלת כספים, קושי רב בסידור הניירות, סירוב של בעלי אניות זרות לשלוח אניותיהם לחופינו. זאב הים רוצה לחזור ושמשהו ימלא מקומו. מצא 10 סירות הידועות בשם של 'טורפדו של בן-אדם אחד' (?). בחלק הקדמי 300 קילו של חומר-נפץ...['סירות המחץ']".

¹². אליעזר טל, עמ' 243.

במהלך ביקורו באיטליה חשף לובה אליאב את המתרחש בתחום הרכש הימי באיטליה והמברק שהוא שלח ארצה הועבר ל'זקן':

"16.6.48 - לובה ששלח גרשון זק מודיע (8.6.4): נקנו 15 תותחים עם בסיסים ימיים בני 20 מ"מ. אש לינקולן מסתובב בז'נבה. זאב הים עובד עם קרוב שלו, אפרים אילין [בן דוד של אשתו מרי] (איש זריז וערום, לפי שאול). בענייני 'המוסד', רכש, זאב הים וכו' יש באיטליה מהומה וכאוס, כל אחד שם מכשולים בדרך השני. מפני כך יצאה הפולשת של 'המוסד' [Prato פ-39] בלי הסדר אנושי (?), התעכבה יציאת 'אלבטרוס' ['השחף', יאכטה חסרת כושר-שייט] ומתעכבת יציאת הטג המפורק (?). [גוררת ש-29] של עדה סרני ... מחר ייצא מרומא לארץ באווירון אפרים אילין. יגיע לחיפה מחרתיים, הוא קונה עבורנו סירות נפץ [סירות המחץ]. להתייחס אליו 'בהסתייגות וברצינות'. 'מלחמות היהודים' במיטבן.

שלושת כלי השייט הנ"ל, שלובה התייחס אליהם, לא נרכשו ע"י זאב הים, אלא נשלחו ארצה ע"י שלוחת 'המוסד' באיטליה.

זאב הים חזר ארצה. בפגישתו עם 'הזקן' הוא דווח על מצב הכלים שהוא רכש וציפה לקבל תפקיד בכיר בחיל הים, אם לא את הפיקוד עליו:

"18.7.48 - בא אצלי זאב הים. רכש 2 סירות פלישה, אחת כבר פה ואחת בדרך; 2 סירות מוטור, אחת פה ואחת בדרך; טנקר לבנזין, בדרך [מיכל הדלק נגרר ואבד בדרך], 6 סירות פלישה קטנות [LCM] 1 פה 5 בדרך; 10 סירות קטנות, מפעילות 200 ק"ג חמר נפץ נגד אוניה, כולן עדין שם. זאב הים מוכן לשרות. סבור שכל בעלי המקצוע [רבי החובלים האזרחיים] חודורוב, ירחובסקי, רינגר וגולדנסקי עזבו [כי] שמו עליהם קומיסרים [כוונתו למפקדים, ימאי הפלי"ם] שאינם יודעים מה זה צי. פול שולמן יודע מלאכתו. ספקטור היה מומחה לראדאר בצי הבריטי, לא מצאו בו תועלת בצי שלנו. בנימין קסל שירת בצי האנגלי באניות פלישה, לא קיבלו אותו בצי [טעות, בנימין שרת בחיל הים]. לפי גרשון זק במטה הצי יש 72 איש. לפי דעת זאב הים זה יותר מדי. זאב הים אמר לגרשון זק שישלח אליו איש וימסור לו סודות 'הסירות הקטנות'. במשך שישה ימים לא נשלח אליו איש. אליקים אפשטיין מפקד האוניה 'צפונית' (א-16) שנתקפה בשבוע שעבר על ידי אווירונים מצריים (בחור אחד נהרג, שוודי, גוי). אנשי האוניה הורידו האווירון במכונות ירייה. אפשטיין זה מוכשר להיות מפקד, אבל הוא חייב לאכול יחד עם המלחים. כל אנשי המטה שהביאו אולי ספינות מעפילים, לא עבדו למעשה בים ואינם מסוגלים לפקד על ספנים".

יש לזכור שרכישת כלי השייט סוכמה עם 'הזקן' כחמישה חדשים קודם לכן. בינתיים, השתנו הנסיבות - כל רצועת החוף מראש הנקרה עד לאשדוד היתה בשליטה ישראלית - ומשימת האספקה בדרך הים לגליל המערבי ולמרחבי הנגב, ירדה מהפרק. חלק מהכלים שנרכשו למטרה זו, שימשו לאחר מכן כגרעין לשייטת הנחיתה שהוקמה בחיל הים. שתי ספינות המשמר, 'מרי', ששמה הוסב ל'פלמ"ח/מ-17 ו'גליה/מ-31 הוכנסו לשרות פעיל בחודשי יולי - אוג' 1948. עשר 'סירות הנפץ', שנתגלו לראשונה ע"י זאב הים, נרכשו לבסוף ע"י אפרים אילין ונשלחו ארצה בראשית אוג' ובאוקטובר 1948 הן תרמו את התרומה המכרעת ביותר להשגת השליטה הימית בחופי ארץ-ישראל.

טענותיו של זאב הים ראויות להיבדק אחת לאחת, אם כי מראש ייאמר שמן הראוי להתייחס אליהן בהסתייגות:

- א. משום שהוא חזר מאוכזב משליחות הרכש.
- ב. כי הוא מצא את "כל העמדות תפוסות".

באשר לטענתו שגרשון זק לא שלח אליו איש למסור את הסודות של 'הסירות הקטנות', נראה שהיה פה צירוף מקרים שלא עלה יפה, כי ממש באותה עת - במחצית יולי 48, היה יוחאי בן-נון, הממונה על החבלה בפלי"ם ומפקד פלוגת נמל חיפה, ב"חופשת החלמה" באיטליה מפציעתו הקשה בנבי-סמואל. בתנאי אותם ימים, קשה היה לדרוש ממישהו בארץ

יוחאי (מימין) והמחבר, פירנצה, יולי 48

"שיחבר את הקצוות" ויטיל על יוחאי לטפל בקליטת הסירות עוד באיטליה. יוחאי חזר ארצה כמלווה של 'האלבטרוס' - יאכטה חסרת כושר שייט - במחצית אוגוסט 48, קיבל את הפיקוד על יחידת 'הסירות הקטנות' שהחלה להתאמן בים כינרת ב"כיסוי" של 'סירות הצלה' וחודשיים לאחר מכן "עשה היסטוריה" - הטבעת 'האמיר פארוק, אונית-הדגל המצרית, שבגינה הוענק לו אות 'גיבור ישראל'¹³ - אך עוד לפני בואו נעשו גם בארץ פעולות הכנה:

18.7.48 - בנוגע לסירות הנפץ הקטנות ההצעה היא שהמומחה האיטלקי (גוי) יבוא הנה. דורש 1,000 לא"י תשלום מלבד הוצאות החזקה בשבילו ובשביל עוזר טכני שלו. גרשון הסכים לכך".

18.7.48 - "פול שולמן יצא היום לאמריקה לשבועיים. ירכוש ספריה ומפות ויברר אם אפשר להביא מאמריקה מומחים לצי להדרכה".

לאחר מכן שמע 'הזקן' את דעתו של גרשון זק על זאב הים. מהרישום ביומנו נראה שזאב הים הפך לנטל:

18.7.48 - מה לעשות לזאב הים? אנשי הים: שמואל טנקוס, אברהם זכאי, שמואל (סמק) פוזנסקי וחודורוב סבורים שאין הוא אישים חשוב. בצי (הבריטי) היה לדברי גרשון זק, 'קצין סעד' [הוא שרת כקצין הקישור למתגיסיים היהודים].

בראיון שנערך עם ג. זק שנים רבות לאחר מכן, הוא התעלם מקיומו של זאב הים וטען שבנושא הרכש באיטליה הוא קישר ישיר עם עדה סרני.

ב-12 יולי 1948 נפל גור, בנו של שאול, בקרב ליד סג'רה. שאול (ששינה את שמו ממאירוב לאביגור) נאלץ לדחות את שובו ארצה בשבועיים ימים עד לסיום כמה עסקות רכש. ארבעה ימים לאחר שובו הוא יצא מביתו בדגניה לפגישה עם 'הזקן' בת"א בה הוא דווח לו בפירוט רב על עסקות הרכש שהיו ב"צנרת". 'הזקן' מצדו, לא שכח להעלות את שאלת הסיוע לפעילות הרכש של זאב הים. ארבע חודשים קודם לכן הוא ביקש משאול למסור "לעדה שתעזור לזאב הים, כי גם הוא עושה משהו בשביל ארץ ישראל". שאול הצטדק ו'הזקן' סיכם:

1.8.48 - לזאב הים באיטליה לא ניתנה עזרה למרות כל הדרישות של שאול".

זאב הים משמאל - "המפקח" על... משקיפי או"מ.

עד מהרה נמצא לזאב הים תפקיד הולם במערכת הרכש כקצין הקישור עם משקיפי האו"ם, שהוצבו בנמלי חיפה ות"א. את תפקידו, שעיקרו היה למנוע מהמשקיפים לעשות את מלאכתם, הוא ביצע בהצלחה רבה.

¹³. פרטי הקרב ליד חוף עזה ב-22 באוקטובר 1948, ראה 'יומן המלחמה', עמ' 760, 762-5.

פעילות מבצעית והמשך התארגנות בין ההפוגות

ההפוגה נמשכה מ-12 ליוני עד ה-9 ליולי 1948. בסיום ההפוגה חזרו ונשנו התקפות האוויר על תל-אביב. ב-9.7 הותקפה 'אילת', שעגנה במעגן. אחד הימאים נהרג ו-6 נפצעו. ב-17.7 הותקפה ווג'ווד בעת סיור בקרבת תל-אביב ותותחניה הצליחו להפיל את המטוס.

בהמשך אותו יום, דווח ג. זק ל'זקן' על פעולת הצי באותו לילה:

"18.7.48 – הצי הפגיז הלילה את צור במרחק של מיל אחד מהעיר. פעלו שתי אוניות, ירו 85 פגזים. האוניות חזרו לחיפה ויגיעו לת"א בצהריים".

עד לשובו של זאב הים ארצה, הוכיחו 'נערי הפלי"ם', אותם הוא כינה - "קומיסרים" שאינם יודעים מה זה צי ו'אנשי המטה', שהביאו אולי ספינות מעפילים ולא עבדו למעשה בים ואינם מסוגלים לפקד על ספינים" - הלכה למעשה, את כושר הסתגלותם כמפקדי האוניות, חרף תנאי הפתיחה הגרועים ביותר. לתשומת לב ראויה לציון העובדה, שג. זק - מנוי פוליטי מובהק בעצמו - ציין בדוחות שלו ל'זקן' את שיוכם המפלגתי של המפקדים (שוה"צ, גורדוניה, אצ"ל).

בעקבות תלונות רבי-החובלים האזרחיים קיים 'הזקן' בירור על נסיבות עזיבתם:

"18.7.48 - שאלתי על אנשי הים שהורדו. גרשון זק אומר כי (---) מעל בכספי 'המוסד' (כך מסר שאול אביגור); חודרוב עזב בעצמו כי רצה ללכת לצי המסחרי; ירחובסקי הורד לפי בקשתו (באשר היה סגן קפיטן ולא קפיטן) ועבר לצי המסחרי; גולדנסקי הוא מכונאי חשוב, אבל איש אצ"ל מובהק. עשה סבוטז' באוניה (מתי, איפה ?) בא למטה והכריז אני 'עריק', שלחו אותו לקלט; אליקים אפשטיין הוא עכשיו מפקד 'אילת' - היה שנים בצי המסחרי".

כמה ימים לאחר הפגישה עם שאול זימן 'הזקן' פגישה עם היועץ זיו וגרשון זק בה נדונו בהרחבה נושאים רבים הקשורים בגזרה הימית:

"6.8.48 – לצי היו [הוקצו] פחות מאומנים, מומחים והכשרה מאשר לכל שירות אחר, אבל באים לארץ אנשים עם ניסיון ימי מלחמתי... לדעת זיו אין לקחת עוד אוניות מעפילים, אלא להתרכז בארבע שישנן כבר, ולעשותן לאוניות מלחמה...
- יש חוסר-תיאום בין הצי לצבא. סבור ששלמה שמיר צריך להיות מתאם בין המטה הכללי לבין הצי והאוויר. בית הספר לתותחנים צריך להיות משותף ביסודו לצבא, אוויר וצי. אח"כ יתמחו כל אחד במקצועו. הוא הדין ברדאר, קשר וכו'.
ב-27 ביולי יצאה ספינת-פטרול, 480 טון, 16 קשר, רדאר טלפון וקשר, מאמריקה למרסיי, שם יחליפו הצוות ויביאו אותה הנה [הכוונה ל'נוגה'-ק-26].

פעולת הנחיתה בדרום [תכנון לקראת פריצת הדרך לנגב הנצור] **אפשר לעשותה בכלים שבידינו: 4 ספינות וספינות-פלישה** [הנחתות שנרכשו והגיעו ארצה].
מאיטליה הגיעו 9 סירות טורפדו קטנות [סירות המחץ]. **יבואו עוד עשר**. המומחה [האיטלקי קפריטי] **בא הנה אתמול באווירון... נבחרו 25 בחורים לסירות בראשם איזי (מהפלמ"ח, חבלן ושחיין).**
המטה של הצי יהיה בהר-הכרמל במנזר סטלה מריס. דרוש לצי אווירון סיור...".

ב-21 באוגוסט השתלטו שני לוחמי פלי"ם¹⁴ על ספינה איטלקית, שיצאה עם מטען רכש ערבי שכלל 8,000 רובים, מנמל בארי. 'הזקן' היה מודע למבצע, שלימים נודע ברבים בשם 'השודד' והסמיך את שאול – שחזר ארצה בעקבות נפילתו של בנו - לסיים אותו. שאול הורה לשתי הקורבטות של חיל הים לצאת לקראתם ולהעביר את המטען לחיפה. משום מה 'הזקן' לא התייחס למבצע יוצא דופן זה ביומנו (יתכן משום שהיה עסוק בדיוני הועד הפועל הציוני), למעט ברמז עקיף:

"26.8.48 – המופתי מארגן אנשיו כנראה מתוך הסתמכות על 8,000 הרובים. בימי הועד- הפועל הציוני בירושלים התכוננו לתקוף לוד ורמלה"¹⁵.

יומיים לאחר סיומו המוצלח של המבצע הגיע 'הזקן' לביקור עבודה' בבסיס חיל הים בחיפה (בביקורו הקודם, ב-30.6, הוא חגג את הפינוי הסופי של הבריטים):

"31.8.48 - בבוקר יצאתי לבקר את הצי הצעיר שלנו: 2 ספינות מוטור וארבע אניות קרב. כוח האדם עושה רושם לא רע, אבל הציוד חסר. אין אף תותח ימי. מעט התותחים היבשתיים לא כולם מותאמים. אין הגנה אנטי אווירית. אין קציני תותחנים, מלבד אחד. ב'מסיבה' [דיון] עם מפקדי הצי עוררו 3 בעיות: (1). ב'מוסד' עובדים חייבי גיוס... (2). תותחים. (3). הם מציעים דרגות: מלח עד רב קברניט - זה יתאים לאלוף בצבא. חזר פול שולמן [מארה"ב]. השיג מספר מומחים - מדריכים וקציני צי. יבואו במשך שבועיים".

סעיף 1). מתייחס לימאי הפלי"ם, שבזמנו סופחו מהגדוד הרביעי/פלי"ם ל'מוסד לעליה ב' והמשיכו בתפקידם כמלווי אניות עולים ורכש, מבלי שחווילו לצה"ל:

"31.8.48 – ב'מוסד' עובדים חייבי גיוס. מקבלים 31 לא"י לחודש, נוסף על [דמי] החזקה נוסעים לאירופה. כל זה מכניס דמורליזציה וגורם לעריקות. יש לחייל כל העובדים ולהפוך 'המוסד' לסניף חיל הים. הבטחתי לברר זאת עם 'המוסד'".

את הרעיון לחייל את מלווי האוניות ניתן להבין ויש להצטער על כך שהוא לא בוצע, אך הרעיון להטיל על חיל-הים את האחריות להובלת זרם העולים שנהר ארצה, נראה מוזר. לא ברור מה היתה עמדת חיל הים ביחס לרעיון זה, שהועלה לדיון ביזמת אנשיו. לו 'השירות הימני' (ששניים מראשיו היו מ"פ של הפלי"ם לשעבר) היה דואג לחיול מאגר המלווים מיד עם הקמת השירות ומספח אותם ל'מוסד' - עפ"י הנוהל שהיה נהוג קודם לכן ע"י מטה הגדוד הרביעי – הבעיה לא היתה מתעוררת כלל.

למחרת היום, ניסה 'הזקן' למכור את הרעיון לספח את 'המוסד לעליה' לחיל הים לשאול אביגור, שלאחר מבצע 'השודד' החל לתפקד כסגנו במשה"ב:

"1.9.48 - בא אצלי הבוקר שאול. עוררתי את שאלת עובדי 'המוסד'. הוא מודה שלא תיתכן אפליה בתנאי השרות, אבל נראה לו ש'המוסד' צריך להיות עצמאי, חלקתי על דעתו. חיל

¹⁴. בנובמבר 2005 הוענקו לדוד'לה בן חורין ז"ל ולעובד שדה תעודות הוקרה על פועלם במבצע.
¹⁵. 'יומן המלחמה', עמ' 663 (הרחבה בהערה מס' 6).

הים אצלנו חייב לטפל בעליה. יש לדאוג לפיקוד מיוחד ולאוטונומיה ידועה לחטיבת העלייה בצי".

דעתו של 'הזקן' בסוגיה זו הושפעה כנראה מהחשיבות שייחס לאבטחת אניות העולים והרכש על ידי אניות חיל הים, אך הוא לא כפה את דעתו. כאמור עובדי 'מוסד' אלו, ימאי הפלי"ם, מצאו עצמם ללא 'אמא' (הגדוד ה-4 'הפורצים') וללא 'אבא' ('השירות הימי', לימים חיל הים) עד לסוף מלחמת העצמאות. בסיום שירותם כמלווים, הם חוילו לשרות חובה ושחררו מצה"ל... בו ביום, רבים מהם כטוראים, על אף שהיו ביניהם גם בוגרי קורס חובלים (חודשיים לאחר מכן התברר שהבעיה טרם נפתרה, אך היא ירדה מסדר יומו של 'הזקן' והועברה לטיפול של ועדה: "2.11.48 - ישראל עמיר: הוטל עלינו לתווך בין עובדי 'המוסד' לבין חיל הים – המשכורת של מגויסי 'המוסד' תהיה שווה לחיל הים"). למיטב ידיעתי גם רעיון זה לא יושם.

טיפולו של 'הזקן' בהעברת הפלי"ם ל'שירות הימי'¹⁶, זכה לביקורת נוקבת של מ. פעיל וע. רונן:

"ארגון 'השירות הימי' בשיטה זו, גרם לכך שרבים מן הימאים הטובים שפעלו במסגרת הגדוד הימי (הרביעי) של הפלמ"ח לא הצטרפו, או לא צורפו אל 'השירות הימי' החדש, כשחלק מהם מצא פורקן לרצון הלחימה שלו בהישארו במסגרת הגדוד הרביעי... וחלק מהם חיפש פורקן בהצטרפו למבצעים היבשתיים במקומות אחרים בארץ. רק חלק מבעלי המקצוע הטובים בגדוד הימי הצטרף בתקופת מארס אפריל 1948 אל 'השירות הימי' ואחדים הצטרפו רק לאחר פקודה מפורשת של הרמ"א.

היה זה בעצם פירוקו מלמעלה של הפלי"ם, מעין מבוא זוטא לפירוק הפלמ"ח. עקב האיחור שחל בארגונו מחדש של 'השירות הימי' (לעומת 'השירות האווירי') ועקב העובדה שהשירות לא נבנה אורגנית על בסיס הגדוד הימי של הפלמ"ח, אלא כארגון מחדש, העביר ארגון 'ההגנה' לצה"ל 'שירות ימי' שמטתו ומידת שליטתו על כוחותיו היו במאי-יוני 1948 עדיין במצב התהוות. דומה כי לידת הייסורים של חיל הים, תוך הניסיון לנתק את השרות הימי מן הארגון, הידע והמסורת הרוחנית של הפלי"ם, מעניקה הסבר לחלק מקשייו של חיל הים בשנים שלאחר מכן".

כארבעה חדשים לאחר שפול שולמן תיפקד למעשה כמפקד הכוח הימי – וגרשון זק, לדברי הרמטכ"ל דורי: "מילא פחות או יותר את תפקיד שר הביטחון של חיל הים" – התעורר ויכוח בצמרת הצי באשר לכשירותו של פול שולמן לעמוד ב"ראש המטה". הבעיה הועלתה בפני 'הזקן' ע"י ג. זק:

"13.9.48 - על ראש מטה: יוסי המבורגר, אליאב ואברהם זכאי הם בעד פול שולמן כראש המטה. שורה פישמן, אברהם עופר וסמך פוזננסקי מתנגדים – מפני שפול לא ארץ ישראלי, אינו מדבר עברית ועקשן. שלושתם מציעים [את] יוסי המבורגר. אין יוסי, לדברי גרשון, איש ים, אלא איש הגנה ופלמ"ח, מארגן חשוב, בלתי מפלגתי לא איש סיעה ב' ולא איש מפלגה".

על אף התווית "הבלתי-מפלגתית", שהדביק ג. זק ליוסי המבורגר-הראל, לא היו השיקולים – בעד או נגד המועמדים – מפלגתיים וזאת משום שחברי מפא"י היו ב"שני המחנות". הויכוח חשף פן אחד ממה שכונה לאחר מכן "משבר הפיקוד", שראשיתו במינויו של ג. זק, ב-3.3.48. בכתב המינוי, כבכול יתר מכתביו בנושא, הדגיש 'הזקן', חזר והדגש, את הצורך להקים אגף ימי במטה הכללי. בפועל, לא הוקם אגף כזה. יתר על כן, 'הזקן' אף לא טרח להתייעץ במטה הכללי, כעולה מעדותו של הרמטכ"ל בפועל, יגאל ידן בפני 'ועדת החמישה' (שרי הממשלה הזמנית) ב-4.7.48:

¹⁶. יקרא בתש"ח, מ. פעיל - ע. רונן בהוצאת מרכז ישראל גלילי, 1991 (עמ' 95).

"... קיבלנו פקודה שכמפקד חיל הים יתמנה החבר גרשון זק... עד הרגע ההוא לא ידעתי שיש לנו אדמירל ששמו גרשון זק... שאלנו מאימתי איש זה מוסמך להיות מפקד חיל הים... האינפורמציה היחידה שקיבלנו היתה שהוא מורה טוב...". ובאשר לגרשון זק - ככול הנראה בשל ההעדר הרקע המקצועי - פיקודי - הוא העדיף להסתופף בצלו (הגדול והרחב) של 'הזקן' במשה"ב, מקום בו הוא יכול היה להביא לידי ביטוי את כישוריו האדמיניסטרטיביים ובכך, בהגדרה, הוא "פינה את הבמה" למינוי 'ראש מטה' (בפועל, מפקד חיל הים) "בעל שני ראשים":

"8.10.48 - בא גרשון זק... מעורר שאלת ראש המטה - פול שולמן או יוסי המבורגר. יעקב [דורי] כאילו החליט ששניהם ישמשו בראשות. לא נראה לי דבר זה, האחד צריך להיות ראש מטה והשני סגן, ולא שני קונסולים שווי זכויות".

כעבור שלושה ימים 'הזקן' הכריע:

"11.10.48 - קבעתי עם גרשון זק לפי הצעת יעקב [דורי] שפול [שולמן] יהיה מ"מ ראש המטה, יוסי [המבורגר-הראל] סגנו. משום מה התנגד לכך גרשון - לדבריו. 'החבריא' מתנגדים לכך. פול ינהל בית הספר בסנט לוקס. מדובר גם בקצין ימי אנגלי, סלומון, שמסוגל להיות ראש מטה וקצין אמריקני "שהגיע בימים האחרונים". בין האנגלים והאמריקנים שבחיל הים שלנו יש ניגודים חריפים יותר מאשר בין אנגליה לאמריקה".

"המרצע יצא מהשק". גרשון זק, שנדחף לשולי הבמה, הצטרף למתנגדים למינויו של פול שולמן בניגוד לעמדת 'הזקן'. כשבוע ימים לאחר מכן, ב-17 באוקטובר 1948 מינה הרמטכ"ל את "שאל בן - צבי [פול שולמן]... כממלא תפקיד ראש המטה לחיל הים". בכתב המינוי לא הוזכרה דרגתו של שולמן, אך העתקו מוען למפקד חיל הים (?). כמה ימים לאחר מכן, היו אלו ראש המטה וסגנו שדווחו ל'זקן' על המערכה הימית בחוף אשקלון. נגישותו הישירה של פול ל'זקן', מעידה על המעמד שרכש לעצמו:

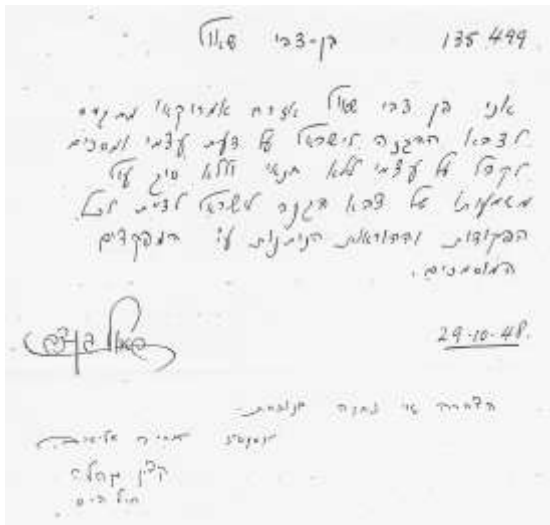
"21.10.48 - באו אצלי פול שולמן ויוסי המבורגר וסיפרו על המערכה הימית. בליל שבת שעבר שלחו... [את ספינת המשמר] 'פלמח' עם חבלנים לעזה, אבל אניות המצרים נסתלקו... ביום ג' שלחו אניות 'ווג'וד', 'הגנה' ו'נוגה' להפציץ עזה. קיבלו אז ידיעה שאניות אויב עוגנת בדרום עזה... שני 'יורקים' [ספיטפיירים] מצריים התקיפו אוניותינו. תותחי 'הגנה' שלנו לא פעלו... 'ווג'וד' התקיפה הקורבטה המצרית וזו נפגעה. גם אוניותינו נפגעו בהפצצות אוויר. ב'הגנה' יש הרוג אחד ושני נפצעים, באוניה שנייה - 1 נפצע... תותח של 20 מ"מ ב'הגנה' הפיל 'יורק' [Spitfire] מצרי אחד. אולם התותח ב'ווג'וד' חדל לפעול... לאוניותינו יש חורים מתחת למים - לעת עתה מילאו החורים בטון... הבוקר בשעה שלוש לקח פול 'ווג'וד' ו'הגנה' ('מעוז' ו'נוגה' נשארו ביפו) והחליט להתקיף אשקלון לאור היום. המצרים ירו מהחוף מתותחים חופיים - אבל לא פגעו... בעשר בבוקר האזין חיל הים לשאלה ממגדל אם אוניות המזון והדלק מוכנות. נשמעה בקשה שקורבטה תסייר הסביבה, היות והיהודים מסיירים במקום ותוקפים החוף... ביקשתי מהם לגשת מיד ליגאל ולתכנן פעולה בשביל הלילה".

דו"ח מפורט למדי, אך למחרת היום התברר שמערכה זו היתה בבחינת 'המנה הראשונה'. בעת ישיבת המטה הכללי, סמוך לכניסת ההפוגה לתוקף, דווח על:

"22.10.48 - שתי אניות מצריות, אחת מהן קורבטה באו לעזה. אניותינו מוכנות עם הסירות הקטנות [סירות המחץ]. נתתי לגרשון הוראה חיובית [לתקוף]".

הוראת 'הזקן' ניתנה אחרי שעת כניסתה של ההפוגה לתוקף. למחרת, בשבת ה-23.10, זומן יוחאי בן-נון, מפקד הכוח, לדווח על תוצאות התקיפה - טיבוע 'האמיר פרוק' ושולת-

מוקשים בחוף עזה¹⁷. לאחרונה הוצע לקבוע את ה-22.10 כיום הקמת חיל הים וההצעה התקבלה.

לאחר מינויו נדרש פול שולמן, אזרח אמריקאי שעברת את שמו, להצהיר כי הוא "מתגייס לצבא ההגנה לישראל". ההצהרה ניתנה בנוכחות לובה אליאב:

החרפת משבר הפיקוד

מינויו של שולמן לא שם קץ לתסיסה בצמרת הצי. בסוף נובמבר 48 דרש ג. זק מ'הזקן' להדיח את פול שולמן:

"25.11.48 - גרשון זק דורש: א) מוניה לחיל הים. ב) 10.000 דולר בשביל 5 חזירים' [כלים ליחידת החבלה]. ג) 90.000 דולרים בשביל תותחים ימיים לשלוש הפריגטות שקנינו".

הדרישה למנות את מוניה מרדור כמפקד החיל תמוהה, בהמעטה, משום שהיה חסר רקע מקצועי. בשנים 47-48 הוא עמד בראש מערכת הרכש באיטליה. ניסיונו, כחבר בכיר וותיק ב'הגנה', לא עמד לו ו'הזקן' דחה אותה, בשלב זה.

במחצית דצמבר 1948 צרף 'הזקן' גם את הרמטכ"ל לפגישה שנועדה ללבן את סוגית השליטה והפקוד על חיל הים. נראה היה שלאחר "תשעה חודשי הריון", מאז שמינה את גרשון זק ל'מרכז האדמיניסטרטיבי של פעולות הים', הוא בשל לשינוי המתחייב מהניסיון שנצבר. היה זה יעקב דורי שדרש לפסוק בנושא הכפיפות של ראש מטה חיל הים:

"15.12.48 - יעקב - נעשתה עבודה כבירה בחיל הים ולגרשון זק יש חלק רב, הוא בעצם היה עד עכשיו שר הביטחון בחיל הים, אבל עכשיו הוקם מטה ואורגנו אגפים. אכ"א אברהם עופר, אג"א - שורה פישמן, אגף הנדסה - מהנדס בנימין קסל, אגף נחיתה - אחיה בן עמי (איש נהלל), עוזרו - פילדר, אמריקני. אגף מבצעים - אברהם זכאי (היה מקודם שמואל פוזנסקי, עכשיו הוא מפקד על השייטת הגדולה). במטה - חמשת ראשי האגפים. ראש המטה - פול שולמן (שאלו בן-צבי) וסגנו - יוסי המבורגר. קצין מנהלה ליובה אליאב (ילך אולי לחבלה או לתותחנות). השאלה ממי מקבל ראש המטה בחיל הים פקודות - עד עכשיו קיבל מגרשון, לדעת יעקב הוא צריך לקבל מיעקב. קבעתי שענייני פקוד הם בסמכותו של ראש המטה המקבל הוראות מהרמטכ"ל. מבנה החיל, רכישות ועוד - זה עניין סגן שר הביטחון לענייני הים. שטח ספר וכדומה - יש להתייעץ תחילה עם יעקב. על כל עניין אישי בחיל הים על גרשון להתייעץ עם יעקב".

¹⁷. 'יומן המלחמה', עמ' 4-763.

להלכה נעתר 'הזקן' לדרישה העיקרית - כפיפות ישירה של 'ראש המטה' לרמטכ"ל - אך הוא הותיר בידי ג. זק את הסמכות לקבוע את מבנה חיל הים ואת הטיפול בעניינים אישיים, בנוסף לענייני תקציב ומשק, שהיו ממילא בידיו במסגרת תפקידו "המיניסטרילי". דהיינו, 'הזקן' השאיר בידיו את השליטה בפועל על חיל הים באמצעות ג. זק, שתוארו שודרג ל"סגן שר" בפועל. במלים אחרות, במקום "טפול שורש בוצעה סתימה".

באותו יום הציג ג. זק בפני 'הזקן' את סד"כ הצי – התקן הרצוי לעומת המצבה הקיימת:

"15.12.48 – הצי: שלושת הפריגטות הקנויות טרם הפליגו מאמריקה, שתי הפולשות [פ-51, פ-53] מקובה הגיעו כבר למרסיי. התקן – שתי שייטות (כ"א 3 אוניות) עם משמר חוף – עשרים ספינות קטנות, משחית אחד, 2 אוניות לימוד, P.C 2 (פטרול קרפט), 2 אווירוני סיור של הצי. המצבה – 3 קורבטות (ז"א שייטת אחת), 3 הפריגטים שבאמריקה, 10 ספינות משמר-חופים, 1 P.C., שתי הספינות במרסיי (בשביל חיל נחיתה – מרינס). המטה הבטיח 1,500 איש, לא נתנו אף איש. 12 התותחים שהגיעו טובים מאד, כולם הוצבו. יורים למרחק של 10 ק"מ."

על אף הגדרת ההיררכיה הפיקודית, פנה פול שולמן בעת מבצע 'ע' ישירות אל 'הזקן' ולא לרמטכ"ל:

"29.12.48 – "בא אצלי פול: יש שלוש אניות מלחמה מצריות, אפשר להטביען. הלעשות זאת?"

את תשובתו לא רשם 'הזקן', אבל שלושה ימים לאחר מכן הביע תרעומת על הפגזת תל-אביב:

"1.1.49 - מתל-אביב מודיעים ששתי אוניות אויב הפגזו את תל-אביב. זרקו 20 פגזים. לא היה נזק. כיצד הגיעו לתל-אביב מבלי שאניותינו ראו אותן?"

הפגזת הסרק - הפגזים נפלו בים - של השייטת המצרית, החלה ב 02.30. שייטת הקורבטות של חיל הים, 'הגנה' ו'ווג'ווד', יורטו לאזור וב 09.50 פתחו באש, תוך מרדף אחר השייטת המצרית שנסוגה לכיוון החוף המצרי. הקרב הסתיים ללא פגיעות, לשני הצדדים¹⁸. בשלושת הלילות הבאים פעל הצי בחופי עזה ובזה הגיעה לסיומה המערכה הימית במלחמת העצמאות. ניתן לסכם ולומר שחיל הים עמד במשימה - שליטה בחוף הישראלי.

ברם, התסיסה בצמרת החיל נמשכה ביתר שאת. המנטאליות השונה של הקצונה הבכירה, שהיתה מורכבת בעיקרה מיוצאי הפלי"ם, מינויים מבית היוצר של מפא"י ומתנדבים זרים (עליהם התבטא 'הזקן': "בין האנגלים והאמריקנים שבחיל הים שלנו יש ניגודים חריפים יותר מאשר בין אנגליה לאמריקה") לא תרמה ליצירת מכנה משותף בעניין המרכזי שעמד אז על הפרק והוא מבנה החיל ומעמדו בצה"ל. למהומה זו, שלא חסרו בה גם ניגודי אינטרסים אישיים, יש להוסיף גם את חו"ד השונות, ש'הזקן' קיבל מהמומחים הזרים (אש, זיו, סלומון). בעקבות פגישה עם קבוצת קצינים בכירים בהם הודיעו, "כי לדעתם אין פול שולמן מתאים לתפקידו כמפקד... רצוי שיהיה יועץ... גרשון צריך לדעתם לטפל בצידוד, גיוס ודאגה לתקציב", הקים 'הזקן' במרץ 49 ועדה בראשותו של שאול אביגור, לקביעת מעמד החייל וזיקתו למטה הכללי.

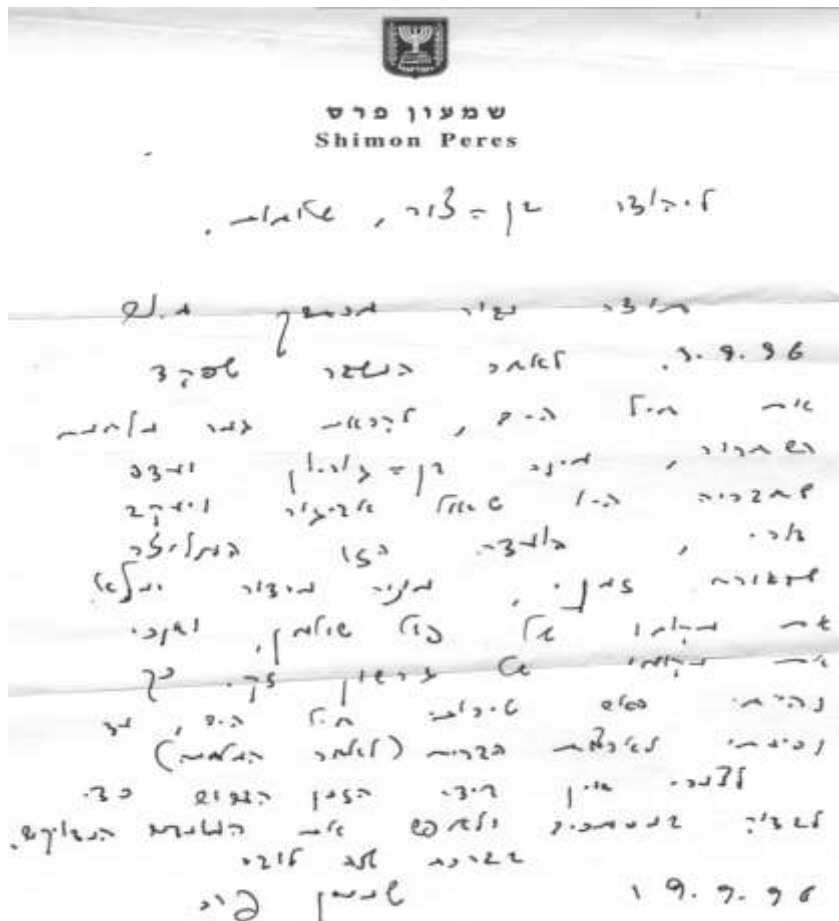
'הזקן' אימץ את עיקר ממצאי הועדה והחליט לבצע שנויים עפ"י העקרונות הבאים:

¹⁸ . תשובה לשאלת 'הזקן', ראה אליעזר טל, עמ' 19-210.

א. מעמד חיל הים יהיה שווה ערך לזרעות היבשה והאוויר, במסגרת פיקוד מאוחד לשלושת הזרעות, בדרג הפיקוד העליון.
 ב. בראש החיל יעמוד מפקד (דוגמת חיל האוויר).

"הקורבן" הראשון היה פול שולמן, שהודח מתפקידו. ב - 20 ליוני 49 הוא מונה ליועץ ימי לראש הממשלה בדרגת סגן קברניט ! (המינוי הופנה לקברניט שאול בן - צבי - דרגה מקבילה לאלוף (?). בסופו של תהליך מתסכל, הוא "אולץ" לפרוש בדרגת קבע של... רס"ן (רק לאחר מותו, הוענקה לו בשנת 1995 דרגת אלוף ייצוגית). בעקבותיו "התפטר" גם גרשון זק ("משום דרכי שלום", לבקשת 'הזקן', אך ללא דרגה צבאית על אף שחוויל ונסבע אמונים לצה"ל) וחזר לעסוק בחינוך.

לאחר ששניים אלו פינו את הבמה, החליט 'הזקן' "שבאורח זמני, מוניה מרדור ימלא את מקומו של פול שולמן, ואנוכי [שמעון פרס] את מקומו של גרשון זקן". לאחר שהתברר לי שרבים מבני דורי אינם מודעים לעובדה ששמעון פרס שירת זמן מה ב-1949 כ'ראש שירותי חיל הים', פניתי אליו וזו היתה תשובתו:

מינויים אלו, זמניים ככול שנועדו להיות, לא תרמו לטיהור האווירה בצמרת החיל וע"כ החליט 'הזקן' במאי 49, למנות את שלמה שמיר למפקד חיל הים. מינוי זה, לראשונה במעמד, תואר, דרגה והגדרת התפקיד, סימן את סיומו של 'משבר הפיקוד', שנמשך מאז הקמת החיל ותוך ניהול הפעילות המבצעית במלחמת העצמאות. באוקטובר 1949 נקבעה סופית כפיפותו של מפקד חיל הים ישירות לרמטכ"ל ומעמדו "המיניסטריאלי" של ראש 'השירות הימי' הופחת לכדי ראשות אגף במשרד הביטחון.

הרהורי סיכום

כאמור, עבודת מחקר זאת מבוססת בעיקרה על הדו"חות שקיבל 'הזקן' והחלטותיו בנושא הכוח הימי, כפי שנרשמו על ידו ב'יומן המלחמה' במהלך מלחמת העצמאות. יחד עם זאת, ברצוני לסכם עבודה זאת במסקנות האישיות שלי לאור היכרותי את הנושא ממקורות נוספים, כולל ניסיוני האישי כאיש הפלי"ם וחיל הים.

בעיקרון, צדק 'הזקן' במהלך העיקרי של הפקעת הטפול בנושא הימי מידי הפלמ"ח. אם זאת, אין ספק שכוונתו לא להסב את הפלי"ם כגוף, על אנשיו ומפקדיו, מפלוגה בפלמ"ח לחיל הים ובחירתו בדרכים עוקפות ופתלתלות ע"מ לממשה, גרמו לחיכוכים בצמרת חיל הים ולריבוי השינויים הארגוניים והפיקודיים, כפי שתוארו בהרחבה בגוף העבודה.

די ברור שהחלטת 'הזקן' ביחס למעמד הפלי"ם נבעה משיקולים פוליטיים ומחוסר האמון העמוק שלו בממלכתיות של הפלמ"ח, אותו הוא כינה "צבא פרטי, מפלגתי וכתתי". אין כרישמו של 'הזקן' עצמו בעקבות שיחתו עם ישראל גלילי, כדי להמחיש קביעה זאת:

"26.4.48 - הזמנתי ישראל גלילי לשיחה, אמרתי לו שלא הייתי מרוצה כל הזמן מכל הופעות וסדורים ב'ארגון' [ההגנה]... אבל במידה שיכולתי נמנעתי משנויים שיש להם משמעות מפלגתית. הגענו עכשיו לשלב מכריע והדברים טעונים תיקון... פלמ"ח הוא צבא פרטי, מפלגתי, וכתתי... הודעתי לישראל על החלטת ההנהלה לבטל תפקיד הרמ"א, אך לפי שעה לא אפרסם זאת.

בערב חזר ישראל עם הצעות:

"...פלמ"ח. גם לדעתו מטה ארצי של פלמ"ח לא דרוש. יש לחלק כוח פלמ"ח לבריגאדות אחדות, בלתי קשורות זו לזו, במרחבים שונים, אבל בלתי כפופים למפקדי המרחבים, אלא ישר לפקוד העליון...

ביחס לעצמו, בלי סמכות להתערב בכל הדברים אין לו טעם בעבודה... הוא מעורב עם הצבור. רואים בו סמכות גבוהה, ובלי זאת לא יוכל לעבוד. לדעתו לא טוב שראש המטה יקבל הוראות ישר ממני. נחוץ מי שיעמוד באמצע - והוא האיש לכך".

"שאלתיו למה ואם נחוץ שאני בכלל אטפל בתיק הביטחון... ענה שבלעדי לא היו עושים הדברים העיקריים ולא משיגים מה שהשיגו ולא היו יכולים לעמוד במעמדים קשים... אם כי אני מכביד בעניינים אדמיניסטרטיביים, הם מקבלים על עצמם את הדין, מפני העניינים המרכזיים שלהם דרוש כוחי המוסרי. גם הוא אולי מסוגל להבין דברים - אבל אין בו הכוח לעמוד בפני לחץ ולעמוד על העיקר כמוני".

מהשיחה עולה בבירור, שהרמ"א (נציג "השמאל", איש 'אחדות העבודה') היה מוכן להעמיד עצמו ללא סייג לפקודתו של 'הזקן'. היה זה 'הזקן', שלא היה מוכן להיעזר בו מסיבות פוליטיות וזאת על אף ששאל אביגור הציע לו כחודש לפני כן "לקרב את ישראל גלילי"¹⁹. ניתן לקבוע בוודאות, שלו שעה 'הזקן' לעצות שקיבל והיה ממנה, בעת ביטול המטה הארצי של ארגון 'ההגנה' - גוף פוליטי במהותו - את גלילי כעוזרו הבכיר, היה חוסך מעצמו את 'מרד הגנרלים' ('אובסטרקציה' בלשונו של 'הזקן'), שאירע כחודשיים לאחר מכן בעיצומה של המלחמה.²⁰

לו 'הזקן' היה מחליט על ניתוקו של הפלי"ם מהפלמ"ח כמסגרת עצמאית, כפופה למטכ"ל, ניתן להניח שהדבר היה מתקבל בטבעיות וחוסך הרבה אנרגיה שבזבזה על חיפושי דרך. בסופו של דבר, הוקם חיל הים ע"י כלל יורדי הים - בני 'דור תש"ח', שהתגייסו ושרתו בו במהלך מלחמת העצמאות - כשחברי הפלי"ם, על אף תנאי הפתיחה הגרועים, הוו בו גורם מוביל מרכזי. בהקשר זה ראוי לציין שהמינויים הבכירים של ג. זק והוא עצמו, לא התמידו בשירותם 'הימי', ולעומתם רבים מבכירי הפלי"ם המשיכו לשרת בחיל הים ובשנותיו הראשונות מ-1950 עד 1975 היו כל מפקדי חיל הים (למעט אחד) יוצאי הפלי"ם.

¹⁹ 'יומן המלחמה' עמ' 317.

²⁰ הרחבה, ראה: אניטה שפירא, 'מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח', המבוא. הוצ' הקיבוץ המאוחד/תשמ"ה.

לעומת 'נתיב הייסורים' בתהליך הקמת חיל הים, מן הראוי לציין את תרומתו הכבירה של 'הזקן' בנושא הקשור אף הוא בגזרה הימית – 'אוניות הרכש במלחמת העצמאות'. 'צי הרכש' שכלל מעל ל-15 כלי שייט שערכו מעל ל-50 הפלגות והובילו בתנאי אמברגו בינ"ל את כל סוגי הנשק - מרובים ועד לתותחים, חומרי-נפץ, טנקים וגם מטוסים - שנדרשו כאוויר לנשימה ל"כוחות הביטחון", הוקם ע"י 'הזקן' שעמד בראש מערכת הרכש, יזם את מהלכיה העיקרים, עקב אחר ביצועיה והיה האיש על פיו יישק כול דבר (הקף העבודה מחייב כתבה נפרדת, אותה אני מקווה להשלים בשנה הבאה).

קיסריה, 16 פברואר 2007

יהודה בן-צור